

PATAKI JENŐ (1857–1944):

EGY KOLOZSVÁRI ORVOS-DINASZTIA: A PATAKIAK

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

Pataki Sámuel (primus) naplója¹

„A humaniorákat Görgényszentimrén kezdtem meg
neves szüleim S. Pataky István
és Böszörményi Nagy Katalin
vallásos nevelése mellett.”

Dacára, hogy a múlt századokban nagyon dívott a diarium- és önéletrajz-írás, mégis oly kevés orvosi diariumot ismerünk. A Pápai Páriz Ferencén, Vizaknai Bereczk Györgyén s Hatvaninak hézagosan közölt utazási naplóján kívül másról nincs tudásom. Pedig kétségtelenül lehetnek valahol valamely könyvtár kéziratárában, vagy egyes családok iratai között elrejtőzve, melyeknek napfényre hozatala orvosi rendünk történetének érdekében igen kívánatos volna.

Az alább közlendő önéletrajz és napló írója Pataki Sámuel (primus), ki holland s németországi egyetemeken képezte ki magát orvosnak. Mint 13 éves fiú marad apa nélkül más négy kiskorú testvérével együtt. A szűkös körülmények között levő özvegy papné pártfogók nélkül gyermekeit tudományos pályára nem adhatta volna, patrónusát a Teleki grófi családban találta meg, abban a családban, melynek annyi magyar ifjú köszönheti kiképeztetését s boldogulását. Akkoriban a Teleki család majdnem minden egyes tagjának volt egy-két alumniája, mely a külföldön való egyetemi kiképzését tette lehetővé azoknak, akik egy ilyen alumnia elnyeréséhez jutottak. A Telekiek nemes áldozatkészsége számtalan magyar tudóst nevelt a hazának, melyről pontosabban a marosvásárhelyi családi levéltár iratai tudnának beszámolni s azok a levelek, amelyeket a pártfogolt ifjak küldtek külföldről patrónusaiknak.

A Telekiek nemcsak a nagy vagyonnal járó kötelezettségek átérzéséből tették alapítványaikat, de a korszellem megértéséből s annak tudatos átgondolásából, hogy a külföldre képest mennyire elmaradtunk vagyunk, és hogy ezen csak úgy segíthetünk, ha minél több tanult embert adunk a hazának s nem engedjük, hogy a mutatkozó tehetségek elkallódjanak – csupán az anyagiak hiányában.

¹ Forrás: Pataki Jenő: Pataki Sámuel naplója. I–VI. = Erdélyi Orvosi Lap 3 (1922) No. 18. pp. 298–300.; No. 19. pp. 315–317., No. 21. pp. 343–346.; No. 22. pp. 357–361.; No. 23. pp. 378–380.; No. 24. pp. 388–391.

Méltán meghajthatjuk az elismerés és hála zászlaját a Teleki grófi családnak a magyar kultúra érdekében szerzett érdemei előtt.

Pataki Sámuel patrónusától, Teleki Pál gróftól nemcsak egy alumnia jótéteményében részesült, ő sok éven át nevelője is volt a gróf Ádám nevű fiának. Csak a fiatal gróf nevelésének bevégezése után, 28 éves korában indult a külföldi egyetemekre Pataki.

A mai kor embere alig tudja elképzelni azokat a nehézségeket, melyek akkoriban valamely pálya elérése elé torlódtak.

A már érett férfi, kezében kis úti ládájával, zsebében egy időre elégséges költséggel, lelkében tudományszomjas elszántsággal s azzal a törekvéssel, hogy hazájának minél hasznosabb polgárává váljék, lóháton, szekéren, teherhajón hónapokig szenved és tűr fáradságot, hideget, éhséget, míg célját eléri. Kísérői: mély vallásos érzelme, patrónusa iránti hála s rendíthetetlen hazaszeretete.

Ugyanezen érzelmekkel piis manibus adom át a szót.

Egész életem folyásának, vándorlásomnak, tapasztalataimnak és visszatérésemnek rövid kivonata

A közös levegő beszívásának lehetősége és a fény élvezésének kezdete a legfőbb Istenség jóindulatából az ezerhatszázkilencvenkettedik év januáriusának 1. napján jutott osztályrészemül Torockószentgyörgyön.

A humaniorákat Görgényszentimrén kezdtem meg neves szüleim S. Pataky István és Böszörményi Nagy Katalin vallásos nevelése mellett.

Tanulmányaimban itt megzavartak a kurucok és a császári katonák gyakori berontásai, s mivel dicső atyámat a betegség a földtől elragadva az égnek adta vissza és az emberi gondoktól megszabadította – tanulmányaim folytatása végett jámborul elhunyt atyám tisztébe tisztelendő testvérem, a híres nagyenyedi kollégium seniora, S. Pataky István rendeltetett. Az 1707. év szeptemberének 20. napján széki Teleki Mihály római szentbirodalmi gróf és Thoroczkai Kata grófné udvarába kerültem Teleki János gróf szervitorául és tanulótársául a barátságos Tholdi Miklós úr, majd idő múltával Ajtai András fennhatósága alá.

Eltöltvén itt öt évet széki Teleki Pál római szentbirodalmi gróf jóindulattal viseltetvén irántam, az 1712. év szeptemberének elsején a szolgaság sorsából kiszabadítva, fiacskája, Teleki Ádám gróf mellé tett és nevelői tiszttel és tekintéllyel ruházott fel.

Midőn már Isten segítségével jó hivatalom volt – meggyőződésem szerint a legkegyesebb Istenség irányomban tanúsított legfőbb gondoskodása és kegyessége folytán –, a következő csapás ért: Kendilónán 1713. március 19-én Szent József napján Teleki Pál gróf házigazda távollétében, jelen lévén Vay Kata grófnő háziasszony s Teleki Mihályné, Thoroczkai Katalin grófnő két fiával, Teleki Mihály és Dávid grófokkal – kik a sors rendelése folytán éppen akkor vendégül szálltak meg –, tizenhárman ültünk az asztalhoz és ebédeltünk, más tizenketten fől szolgáltak és segédkeztek, midőn dél felől igen nagy vihar támad, az ebédlő mellett levő ház tetejét a forgószél felemeli és a kéményhez csapja; mivel pedig sem a kémény, sem pedig a csapás következtében magának a kéménynek tömegét a háztető és a ház padlása fenntartani elég erős nem volt, az egész épület összedőlt, minket pedig a ház és a kémény anyaga annyira elborított, hogy saját erejéből egyikünk sem tudott nyílt térre jutni, és egyikünk sem mozdulhatott helyéről; mindazonáltal kéményseprőhöz hasonlóan ugyan, de Isten kegye folytán mindannyiunkat épen ragadtak ki a tűz és a dühöngő lángok közepéből, kivéve Csatári Istvánt, kit kövektől összezúzva nagyon nehezen emeltek ki.

1713. november 12-én subszkribáltam a kolozsvári híres református kollégium törvényei szerint, ahol az Istennek és kegyességnek szentelt társaim között a léleknek, közjónak és a jóra való emberek javára szolgáló theologiai és filozófiai tanulmányaimat folytattam.

1718. januárius 26-án iskolai szentszéki ülnököknek választottak meg és prézesnek a Claubergi logikában.

Az 1719. év április 22-e a híres kollégium méltóságaival és seniorátusi hivatalával felékesítve látott, továbbá prézesnek a Burmannban.

1720. június 1-jén azonban búcsút mondtam úgy a pedagogiumnak, mint a híres kollégiumnak.

Amíg ama Alma Mater ölen nevelkedtem és a humaniorákkal táplálkoztam, a teológiában három éven át nem éppen kis eredménnyel előljárom volt a már az égiek közé sorolt híres Szathmár-Németi Sámuel, a filozófiában pedig neves Batzoni Máté, kinek végül a szentszéket jelölték ki hivatalául a tudományok királynéjának, a teológiának tanítására; a híres Remetei Jánosnak pedig – aki igen nagy készültséggel és szinte kapzsi módon kutatót össze mindent, hogy azt a filozófia tanítására az ifjúság javára feltárja – ó fájdalom – ugyanazon év, mely az őt megillető tisztelet elérésében az első –, a halandók között való létének egyszersmind utolsó éve is volt. Virágzó, életerős, élénk ifjúsága nagyobb életkort látszott ígérni számára, úgy a mi szemünkben, mint az övében. Hogy azonban mennyire semmi az emberi dolgokban levő biztonság és mennyire az ő hatalmának hódolva történik minden, nyilvánvalóvá tette a világ alapítója és kormányzója: az Isten, mert három napi makacs, pestises és folytonos lázas betegsége, mialatt hiába várta a lelket enyhítő álmot, feloldotta testi kötelezettségei alól.

Mivel azonban (kedvezvén a sors) célokat mindig kizárólag oda irányítottam, hogy az Istennek és a közjónak lekötve élhessek, ebben megállani és tanulmányaimat félbenhagyni nem vitt rá lelkem, hanem hogy az Isten nagyobb dicsőségére az idegeneknél a tudományok nagyobb tökéjével fölszereljem magamat, és hogy valamint rokonságom dicsőségéül, úgy a híresekhez való dignitásul, a híresek szokásához híven tudásomat tudománnyal és kegyességgel növelhessem, a dolgok használhatóságát napról napra elsajátíthassam, és azt hazám, egyházam, az iskolák és az én patrónusaimnak – kiknek különös kegye folytán tehettem vándorlásomat – nagyobb hasznára fordíthassam: feltettem magamban, hogy külföldi akadémiákat fogok látogatni és hogy e szándékomtól nem estem el, az emberi dolgok végtelenül jó és nagy bírása tette lehetővé.

Akadémiai utam

Akadémiai utamat kegyes pártfogásukkal megkönnyítők tiszteletre és minden becsülésre méltó nevei: Teleki Pál gróf adott 100 aranyat, Teleki Sándor gróf 5-öt, Bethlen György báró 3 aranyat és 3 forintot, méltóságos Bánfi Zsigmond 4 aranyat, Kemény Simon báró 3 aranyat, tekintetes Wass Dániel uram 3 aranyat, Kemény László báró 2 aranyat, méltóságos Teleki Mihályné 2 aranyat, Bethlen József báró 2 aranyat, Kemény Zsigmond báró 2 aranyat, tekintetes Wass László uram 2 aranyat, tekintetes Katona Mihály uram 2 aranyat, Wesselényi István báró 1 aranyat, Bánfi György báró 1 aranyat, méltóságos Teleki Lászlóné 4 magyar forintot, tekintetes Bánfi László uram 4 magyar forintot, tekintetes Bánfi Ferencz uram 1 tallért, neves testvér Hunyadi Ferencz uram 1 tallért, híres Deáki József uram 2 magyar forintot, nemzetes Kurtány József uram 1 tallért, nemzetes Gyulai Ferencz uram 1 tallért, nemzetes Sipos Mihály uram 1 tallért, nemzetes Szénás Ferencz uram 1 rénus forintot, nemzetes Laki Péter testvér 1 rénus forintot, nemzetes Laki József testvér 70 dénárt. Ezek összege 136 arany, 4 magyar forint és 68 dénár. Saját pénzem 124 aranyat tett ki.

Akadémiai utamat 1720. szeptember 20-án kezdtem meg a következő irányt követve: Kolozsvár, Fejérd, Borsa, Lóna, hol elbúcsúztam méltóságos Vay Katalin grófnőtől és az

egész udvarától. Losárd, Mars, Esztin, Alparét, Hagymás, Oroszmező, Szakatura, itt két napig időztem. Berkesz, itt másfél napot, ugyancsak itt vettem búcsút méltóságos Teleki Pál gróftól, Kemény Simon bárótól és tekintetes Katona Mihály úrtól, a kövári-kerület alkapitányától és a méltóságos gróf úr írnokától, Göncz Ferencztől. Szakállasfalva, Nagybánya, Tótfalu, Sikárló, Ilobaváralja, Apa, Udvari, Szathmárnémeti, Pusztadaróc, Sima, Csegőd, Zárallya, Gyarmat, Nábrád, Semjén, Panyola, Apáti, Oltsvár, ahol átkeltem a Szamoson és a Kraszna folyókon, Vitka, Ilk, Gemse, Báka, Kisvárd, Döge, Leányvár, itt átkeltem a Tiszán. Berbenyik, Kisgéres, Zemplin, itt átkeltem a Bodrog folyón, Jesztreb, Újlak, Barantz, Upor, Cseleb, Egres, Újváros, Szalánczka, Regete Ruszka, Bösztr, Széplak, Bárcza. Két napot töltvén itt, október 2-án utamat Ajnácskő felé irányítottam és pedig: Zebess, Buzinka, Csécs, Somodi, Torda, Udvarnok, Görgő, Almás, Áskut, ennek a jobb oldalán terül el az Andrásiak [Andrássyak] vára, Kraszna-Horka, Hosszúrét, Berzéte, ennek a jobbán fekszik Rozsnyóbánya, Pelsőcz, Sajó, Gömör, Beje, Fige, Batka, Simoni, Gesztete, Ajnácskő, itt nem éppen unalom nélkül időzvéen három hetet, Bárcza felé visszatérve és október 22-én odaérve, itten való tartózkodásom második napján hihetetlen kínzással gyötrő betegségbe estem, úgy, hogy mintegy dühöngő villámtól sújtva, ágyhoz szegezve, fölgőgyulásom és megerősödésem minden reményét veszítve, november 23-ig ide ragadtam.

Mivel azonban tekintetes Vay Sámuel úr alkalmatossága – melyre magamat Nánási András útítársammal bíztam – késedelmezést tovább nem tűrt, s gyengeségem nem akadályozott, megkezdett utamat Kislengyelországon át Gedanum (magyarul: Dantzka) felé voltam kénytelen folytatni és pedig a következő irányban: a síkon fekvő Cassovia (Kassa), mely fallal és éppen nem valami gyenge sánccal van körülvéve, eléggé szép város, Licsérd, első éjjeli állomásom. November 24-én Fragopolis (Eperjes) a második állomás. Hasonlóan síkon elterülő város, körös-körül hatalmas fallal és hadi készülétekkel megerősítve, Kassát kiterjedésben is, szépségben is felülmúlja. November 25. Demete, itt lévén tekintetes Ottlik Pál uram birtoka és udvara, két napot töltöttem nála. 28. Bártfa, e város sáncon fekszik, közönséges fallal van megerősítve és az erdélyi Beszterczét sem fekvésben, sem nagyságban, sem pedig szépségben nem éri utol. November 29. Svitzo, éjjeli állomásunk és lengyel gazda. 30. Goboltó, itt a határvidékre ügyelő komisszárius lakik. Petrova, Crigla, Magyarországnak végső, Lengyelországgal határos helye, ennek tőszomszédja Beszkedhegye, mely Magyarországot és Lengyelországot egymástól elválasztja. Vizsora, Lengyelország első faluja, éjjeli megszállás. December 1. Hancsova, éjjeli megszállás. Usztia, Lozsán, Gorlitz, elég rossz város, éjjeli állomásom. Itt egy mérték bort ittunk fél tallérért (a mérték neve garnitz, akkora, mint a hiteles erdélyi), teljesen ízetlen volt, méhserrel és vízzel elegyítve, hazánkban egy sextanst sem ér. 3. Sztaskufka, Gromnik, megszállás. Cseszko városa, a mi Crisiumunkkal egyenlő nagyságú Byla folyó mellett. 4. Zaklicsen városa, itt a magyarországi forrásból eredő Dunaveczi Lengyelországon át nagyon kiszélesedik és a Visztulába torkollik, a mi Oltunkkal egyező. Itt ittunk a fentemlített borból egy mensurát egy tallérért. 5. Vojnicza sáros város, miért utamat inkább a Dunaveczi folyó mellett folytattam: Makalovicz, Radló, itt aztán fenyvesek következnek és lépten-nyomon fenyvesekkel kerített méheseket lehet látni. Opatovicz városa, éjjeli állomásom, itt átkel az ember Lengyelország fejedeleme-vizén: a Visztulán, mely Lengyelországot szeli s a Balti tengerbe szakad félmérföldre Gedanumtól, 6. és 7-ét itt töltöttem. 8. Baricz, éjjeli állomás. 9. Jendrzejova városa éjjeli állomás. Mnyiszki, Zlotniky, Kozelnyik, vörös fenyők között vezető út. Przedborsa városa, éjjeli megszállás. Az első zsidó város, ők töltik be a magisztrátust is, templomuk, iskolájuk van, továbbá szabad vallásgyakorlatuk. 11. Lubyn, éjjeli állomás, itt erdők vannak. 12. Suche-Mosti, Pletrikov, nagyon utálatos város, sártól és iszaptól piszkos, öt templom van benne. Buky éjjeli állomás. 13. Tuczin városa, Zygow városa. Hojni éjjeli állomás. 14. Zegre városka éjjeli állomás, e körül erdőn és égboltozaton kívül majdnem semmit sem lehet látni. 15. Leutsitze, síkon épült város, kőfallal körülkerítve, erdő az egész. Dembrovicza éjjeli szállásom. 16. Krajnoske,

Brziesze, félig romba dőlt város, püspöki székhely. Jarumonz, Lovicsek, Konuveski, Szluzow városa. 17. Thorunjum (magyarul: Toronya) a lefolyó Visztula mellett fekvő igen csinos helység, szabad város, két napot töltöttem itt. 20. Bigdelsum avagy Brausbung, a jezsuiták kollégiumáról híres város. 23. Starogard, kis városka. December 24-én érkezünk Gedanum alsó városába, itt két napot töltöttünk, 27. bementem a városba, szállásul Kayser Zsigmond házat jelöltük ki, havonként 1 tallért fizetve a Langart utcában, a tekintetes Zay Anna úrnő, az itt elhunyt és eltemetett tekintetes Vay Ádám úr özvegye szomszédságában. Három hónapig maradtunk itten. Ez az idő eltelve, megváltoztattuk lakásunkat és 1721. március 27. Hasen-Eger-gasz nevezetű utcába mentünk egy Dreffke nevű özvegy kocsmárosnéhoz.

Gedanum szabad kir. város, árok és elég mély víz veszi körül; igazán csinos, tágas, magas, hatalmas sáncokkal kerített város, hadi felszereléssel s nem rest katonasággal ellátva, oldalát balról a Visztula mossa, amely ugyancsak itt szakad a Balti-tengerbe, hol a tengerparton van a gedanumbeliek mesterien épült és megerősített vára, itt van a kikötő is. Az első hely itt a lutheranusoké és a reformátusoké, ezekből áll a magisztrátus is. Hatalmas és gazdag házai vannak, kereskedést a világ minden részében folytat.

Jegyezd meg e városokról a következőket: Egész Borussia városai között Thorumium a legszebb, Dautiscus a leggazdagabb, Regiomontus (németül: Königsberg) a legnépesebb. Elbinga a legerősebb.

A város legkiválóbb utcái a következők: Lang-gasz vagy Marck, Hundé-gasz a legfényesebbek, Joppen-gasz, Trau-gasz, Heiliger-gasz, Breit-gasz, Sanct-Joan-gasz, Hecker-gasz, Dam-gasz, Vorstadtschgrube, Butter-marck, Smiede-gasz, Pogenpsol, Heischer-gasz, Holz-gasz, Holz-marck, Gerbel-gasz, Matte-búd, Lang-gart, Matzkoise-gasz, Alamodi-gasz, Kotri-gasz, Hasen-Eger-gasz.

Láttam itt igen sok, teljesen fehér tündöklő pávát.

Április 27-én a város tanácsháza fölé emelt nagy toronyban voltam, ahol harminchárom barlangocska az időjelzőhöz alkalmazva szabályszerűen minden órában bizonyos énekeket zeng el.

Voltam továbbá a Jungerhoffban, ez egy igen nagy, művésziesen és fenségesen épült ház a Lang-gasz utcában, különböző gyönyörű kőfaragásokkal ékesítve; egy négy ölnél hosszabb kemencében gyönyörködtem. Nevezetesebb ismerősök, kiket a többek között felkerestem, a következők: tekintetes Rosz János, református, lakik a Hunde-gaszban; Wolters uram, tekintélyes első lelkész; nemzeti Benitzki Gáspár uram, magyar-szláv bevándorló, ez Rákóczi fejedelemmel került ide; Simkovits László, tekintetes Vayné úrnő szervitora.

Gedanumból a következő Lengyelországra vonatkozó jóslás birtokába jutottam: Sveciának egykori királya Erik, teljesen átadván magát a szemfényvesztés bűvészetének, kielégíthetetlen uralkodási vágytól égve, a királyság messze jövőben való állása miatt – jóllehet ez bűn – aggódva, midőn az alvilág és pokol szenátusát, ott levő pártfogóit Lengyelország trónjának jövője felől megkérdezni nem félt, hogy a következő századokban kik fognak a kormányzás polcára jutni, avagy kik lesznek Lengyelország királyai, azt mondják, hogy az ördög azt felelte neki: három nap múlva vájassa ki a hegyen az ördögtől neki megmutatott sziklát, az itt talált bizonyos kőtábla a kért dologba beavatja; mikor a kitűzött határidő bekövetkezett, rendeletet adott ki a tett végrehajtására, a sziklát késedelem nélkül kivájják és a táblát a királyok neveivel nem is csak jelezve és üresen, de teljesen betöltve hozzák ki: azonban a jelek és körülmények latin nyelven annyira világosan és útbaigazítóan kerülnek elő, hogy nem igen lehet helyet adni a kétkedésnek, hogy helyesen vannak megjövendölve, különösen mivel nagyobb részben teljesebbé mentek, miként a következők mutatják. Ez a tábla amint mondják, most a varsói királyi könyvtárban őriztetik.

<i>A tábla tartalma:</i>	<i>Ezek jelentése:</i>
--------------------------	------------------------

1. Völgy virága.	1. Valesius Henrik, gallus nemzetiségű, jelvénye lilium.
2. István.	2. Báthori István magyar.
3. Szerencsés száműzött.	3. Zsigmond, Görögország királya, ki trónjáról elűzve jött Lengyelországba és királynak választották.
4. Bekövetkező dicsőség.	4. László, ki a lengyelekre nézve dicsőséget jelent.
5. Meddő sereg.	5. Casimirus, aki örökös nélkül halt meg, s fegyverben tartotta a sereget.
6. Rövid éjjeli csillag.	6. Mihály ki félhónapig uralkodott.
7. Összegyűjtöttek keze.	7. Sobiesky János, mezei hadvezér és királyi marsall.
8. Különböző szín.	8. II. Ágost, Lengyelország modern királya, Szászország választó fejedelme.
9. Egyik a kettő közül.	9. Szaniszló és Ágost küzdöttek a kormányért s Ágost nyerte el.
10. Kétfejű sas.	

A királyság feletti aggodalmak ekképpen megszűntek.

Miután a már régen várt tavaszi idő bekövetkezett és a hajók a kikötőkből kibocsátva szélnelk terjesztették vitorláikat, mi is fölszedvén poggyásunkat, április 30-án búcsút mondtunk Gedanumnak. Az éjszakát a tengerparton épült vendéglőféleiben töltöttük. Ez alkalommal tapasztaltam a többi között a rosszban leledző világ csalfaságát, a gonosz emberek rosszaságát, az idegenek nyomorúságos helyzetét; az én gazdasszonyom ugyanis, a fent említett Dreffke 3 mensura sörért 1 frt 56 denárt csikart ki csalárdul és a törvény ellenére, jóllehet a sör mensurája 6 denárjával járta.

A következőkkel vígasztaltam magamat. Az idegenekkel szemben ez törvényszerű, mint záporosó a földön, folyók beömlése a tengerbe, mint ahogy a nap mindnyájunkra süt, a testben a lélek lakozik, fülemüle a levegőben, fecske a házban. Elrabolják a pénzedet? – van az égben. Kiűznek a hazádból? – hiszen az égi hazába küldenek. Bilincsbe vernek? – a lelkiismeret felszabadul. Megölik a testet? – hisz az ítélet napján úgyis feltámad. Bizony árnyékkal küzd, aki az igazsággal küzd.

Költségek: Magyarországon való bolyongásban, mikor a betegség elnyomott és ágyhoz szegzett 16 magyar forint 30 denárt költöttem el, Lengyelországban való utazásom alatt 4 forint 20 denárt.

Az 1721. évben Danzigban a következőket vettem: kabátot, kamizolt és nadrágot, összesen 38 magyar forint 22 denár, két pár lábszárvédő 4 frt 50 denár, saruk 1 frt, süveg 3 frt 30 denár, kard szíjastul 5 frt 82 denár, spanyol bot 2 frt 26 denár, nyolc német ing 20 frt 44 denár, négy ingelő 4 frt 36 denár, 2 hajparóka 9 frt 54 denár, egy japán hálóköntös 17 frt 20 denár, csattok a sarukra 48 denár, csukható kés 2 frt 25 denár, csontgombok az ingre 6 denár. Kézelfodor 78 denár. Vendéglősöknek szállásért 7 frt 38 denár. Bernhard német tanítónak egy hónapra 2 frt 40 denár, konyhára 2 frt 17 denár, tűzifára 3 frt 48 denár. Salamon orvosnak és orvosságra 8 frt, gyertya 1 frt 50 denár, papiros 27 denár, szolgálónak 90 denár, egy font viaszgyertya 60 denár. Zsoltárkönyv bekötése 48 denár, ez a könyvecske vagy napló 40 denár, pálinka három mensura a tengerre 3 frt 6 denár, étel és ital négy hónapon át 37 frt 12 denár, a korcsmárosnő jogtalanul kicsikart 1 frt 56 denárt, egy üveg eltöréséért 12 denár, egy hordárnak, aki holmimat a tengerpartra vitte 30 denár, ugyanitt a vendéglőben vacsoráért és ágyért 48 denár, a hajósnak, aki csónakon a felfogadott hajónkhoz vitt 60 denár, Biblia, melyet Vay Katalin grófnő számára vette 3 frt 60 denár. És így a kiadások összege a jelen ideig 205 frt 92 denárt tesz ki.

Itt május 8. huszonegy mellettünk elhaladó hadihajót láttam, szemre nagyon szépek, művésziesen ékesítve, hadi felszerelésekkel és katonákkal eléggé ellátva. Angliából jöttek ezek Svécia királya érdekében a moszkoviták cárja ellen.

Innen május 13. naplementekor megindultunk, balra hagyva Dániát (németül Dennemarck, Danis Jutland) jobbra Svéciát s azon túl Norvégiát, Hostnia háta mögül elhagytuk Seelandot.

16-án kiérve az Óceánra, iszonyú északi szél keletkezett, az egész légkörben zuhogott a záporosó, hányta a nagy hullámokat borzasztó fúvásával a keletkezett rettenetes zivatar s a háborgó és félelmetes tenger rémesen zúgott szüntelenül; hegyet alkotván a hullám, minket az égig emelt, majd a legnagyobb mélységbe süllyesztett. Négy napon és négy éjen át annyi hánykódáson és gyötrődésen mentünk át, hogy sem feküdni, sem egyenesen állni, sem ülni nem tudtunk, hacsak gondoltunk az ételre és italra, máris émelygés fogott el, sem a szédülést, sem a hányást – a többiekkel együtt – nem kerülhettem el, úgy feküdtem, mint besózott hal a hordóban.

De miután az aggastyán Nereus elnyomta a gyors és nyugalmat nem szerető szeleket, a háborgó, felzaklatott és megdagadt tenger – megszűnvén a Boreas – lankadtan terült el tüstént s miután a hullámok egyenletesen eloszlottak, engedelmesen állt rendelkezésére a szeleknek.

Midőn már a teljes szívünkből óhajtott nap felragyogott, kikötöttünk és elbúcsúztunk szállásadónktól, a mi hajóskapitányunktól, ettől az igazi keresztény, jámbor, buzgó református embertől, aki nemcsak a maga Istennek tartozó kötelességeit végezte, hanem mint igazi jó családapa, saját példájával szolgálait is készítette az igazi jámborságra és istentiszteletre s a szent istentiszteletre naponként kétszer hívta őket össze és maga végezte úgy a kántor, mint a pap szerepét. Velünk elég tisztességesen és kedvesen bánt, éltesse tehát az Isten, legyen iránta kegyes és miként most is, legyen az örökéletben is boldog.

Május. 20. tehát kiszállva a hajóból Gerdliába jutottunk, egy nagyon hegyes vidékre, honnan Frisiába Harlinga városába vitettünk; a következő napon teherhajón mentünk a frisiai Franequerába, ahol a következő magyar urakat találtuk: Komáromi Istvánt (ki ugyanitt június 20-án meghalt), Sallai Mihályt, mindketten marosvásárhelyiek. Őri Pál, Ölyvedi András, Rápóti Sámuel, Kecskeméthy Mihály, Gyöngyösi János debrecenieket. Kovásznai Péter enyedit. Két hétnél tovább időzvéen itt és meghallgatván a theologiai, filozófiai és orvosi kar tanárait; az orvoskari tanárok és kollégiumok hiánya miatt további itt maradásom nem lett volna annyira gyümölcsöző és kitűzött célomnak a legkevésbé sem megfelelő, utamat Trajectum felé irányítottam.

Költségeim Danzigtól Trajectumig:

A hajóskapitánynak, aki tengeri utamon házigazdám volt, három hétre minden szükségletemért 15 magyar frt-ot s 30 dénárt adtam. Dániában elköltöttem 2 frt 80 dénárt. A hajósnek, aki hajónkról Gerdliába vitt (itt ebédért) s Gerdliából Harlingába szállított 5 frt-ot; itt ebédért és éjjeli szállásért 80 dénárt. A hordároknak és aki Franequerába vitt 1 frt 45 dénárt. Franequerában két héten és három napon át 10 frt 14 dén.; a Trajectumba való vitel 4 frt 7 den. Az egész költség tehát 39 frt 46 dénár.

Jun. 6. tehát összeszedvén holmimat, útra keltem, 9-én a Rajna melletti Ultrajectumba értem. Itt jó alkalmat találván és miután azt tapasztaltam, hogy az orvosi fakultás eléggé virágzó, arra határoztam magamat, hogy itt maradok és így évi szállásomul özv. Focemberg András Henrikné Mertis-bruk utcában levő szobáját vettem ki 40 frtéért, étkezöül pedig 2 frt 50 denárért Milch-Trau asszony házáat az Anna-strat, avagy Faul-strat utcában, ahol szám és névszerint a következő magyar urak voltak: Komáromi György orvos, Baba-Vásárhelyi Ferenc enyedik, Vajai György, Debreceni Foris Dániel, Kiliti Berta Benedek, Debreceni Kerek Ambrus debreceniek.

A jó Isten segítségével a következő nap nekifeküdtem tanulmányaimnak és szorgalmasan kezdtem látogatni a kollégiumokat. E hónap elteltével rendes szokás szerint az előadások bevégeződtek s megkezdődött a nyári szünet.

Jegyzet. A seregélyeknek és verebeknek egész Hollandiában a háztulajdonosok házaik oldalára edényeket aggatnak, úgyszintén a malmokban is fészekrakáshoz és így védik őket.

Június 15-én s azután is többször voltam a városon kívül levő citrom és gránátfákkal beültetett kertben, hol érett és félérett gyümölcsök, zöld levelek és virágok húzták le és ékesítették az ágat s sok más különböző túlon-túl gyönyörködtető gyümölcsfák voltak, melyekben ez a törékeny élet a földön gyönyört találhat. Tele van forrásokkal, melyek két ember magasságyra szöknek csöveken át az ég felé s igen tiszta és jó ízű vizet szolgáltatnak, mi által két nagy halastavat táplálnak, melyekben a mienkétől eltérő csőrű kacsák láthatók.

És ha valaha épület csodájául szolgált a világnak, úgy valóban megérdemli az ember csodálkozását a kertnek az a nyári laka, mely kövek helyett korall-ágacskákból s tengeri gyöngyből van összerakva, tizenöt embernek elég bő és tágas, koronához hasonlóan művésziesen és igen szépen tetőződik be, különböző, egy mensura bort is befogadni képes, kisebb-nagyobb tengeri kagylókkal van körülfogva s több-kevesebb értékkel bíró gyönygyökkel bámulatraméltóan ékesítve.

Lehet itt látni azonfelül egy eléggé csodás és rejtélyes módon épült, száz lábnál hosszabb selyemfonót, melyben hétezer s egynehányszáz rokka és fonókerék gombolyítja a selymet, naponként száznál több munkást foglalkoztat: az alsó ház kerekei arra alkalmas vedreivel a felső ház kerekeinek szolgáltatja a vizet; valóban méltó a tanulmányozásra.

Július 5. ide érkeztek Debrecenből Marosi Izrael és Sz[ent].-Jobi István, a helvéciai Tigur akadémiáról pedig jul. 8. Kotsi Csergő István, Szikszay T. János és Kováts János, kik közül az első Franequerába utazott, a többiek pedig itt maradtak.

Augusztus 15. a selyembogár-tenyészdében voltam, hol a selyem megőrzésének s lefejtésének a módját eléggé láthattam; a selyembogártól készített és megszőtt selymet forró vízzel lágyítják s arra való kerékre gombolyítják.

Aug. 18. Enyedi János urammal a nagy toronyban voltam, ahol hat rengeteg nagy harangot láttam, melyek közül négy messze felülmúlja nagyságban a kolozsvári református templom nagy harangját, különösen az egyik bámulatosan nagy; ezek hívják össze a híveket az istentiszteletre. Ugyancsak itt láttam az óramutatóval összekötött igen sok kisebb-nagyobb harangocskát, melyek minden órában mindenkire kellemesen és érdekesen ható zsoltárt zengenek. A zsoltár minden három hónapban változik.

A nyári szüneteknek végéhez érven visszatértünk a tanuláshoz. Így tehát szeptember 12-én megkezdődtek a kollégiumok s az akadémiai előadások. Hírneves Jeromos van Alphen úr többek közt Salamon van Till theologiai rendszerének, hírneves Fridrik Adolf Lampe pedig Melchior theologiai Cynosurájának magyarázatát vállalták el, magánkollégiumban. Mindketten a szent theologia doktorai és ezen a híres akadémián ennek a fakultásnak rendes tanárai; a keresztyén szeretet vezette őket tetteikben és a vallás szeretetétől volak áthatva. Ezt a híres akadémiát látogató és szent teológiát végző idegen magyaroknak nemcsak a kollégiumoknak minden költség nélkül való látogathatását vállalták magukra, hanem még arról is gondoskodtak, hogy mindenik évenként száz forintot kapjon, részint Hollandia gazdag rendei kegyes jóindulatából, részint pedig a magisztrátus szíves készségéből. Ezek kegyes kedvezéséből nekem is adtak szeptember 17-én 25 forintot.

Serrurier József az idei rector magnificus, a filozófia és orvostudományok nagyhírű doktora, a filozófiának, úgy az elméleti, mint a gyakorlati orvosi tudományok-, a botanika-, matematika-, logika-, csillagászat- és a filozófiai gyakorlatok rendes tanára, igen tapasztalt ember, én előttem a fizika előadásából – a híres Boerhaave gyakorlati orvosi oktatásainak tanításából –, a botanika és a filozófiai gyakorlatok tárgyalásából ismeretes.

Lensden Rudolf a filozófia és orvosi tudományok hírneves doktora, az anatómia és chirurgia igen képzett és tapasztalt rendes tanára egészen október 25-ig az osteológiát adta elő, melynek nagyon tökéletes szemléltetésére sok kísérleti eszközzel és száraz emberi csontvázzal rendelkezett.

Október 27-én megkezdte a boncolást, mikor először is kése alá vette egy 10 éves leány hulláját, azután egy 35 éves férfiét, ezeket bevégezvén egy körülbelül féléves csecsemőtestet,

aztán egy embrióét, ezeken kívül különböző részeket és spiritusban tartott embriókat; majd a szív systolájának és dyastolájának, valamint a vékonybelek peristálticus mozgásának bemutatására egy élő nyulat vágott fel; végre egy élő kutyát bontott fel, melyen megmutatta a ductus chyliferusokat s azoknak a vena subclavijába való beömlését. Eközben ismételve közbeszötte az állatok összehasonlító anatómiáját.

December 10-től a neurológiát és a vérkeringést december 19-ig tárgyalta, melyekhez sok művésziesen szárított készítményei voltak. Miután ezeket szerencsésen elvégeztük, szokás szerint egy hónapi szünidőt hirdetett ki.

Barchausen János Konrád a filozófia és orvosi tudományok hírneves doktora a kémia rendes tanára, szerdai napokon kilenc órákor nyilvános, más napokon tizenegy órákor magán kollégiumot tartott.

Millius Dávid a filozófia hírneves doktora és a keleti nyelveknek, úgy szintén a zsidó régiségeknek rendes tanára.

Van Muyden János a jogtudományok doktora és ugyanezen fakultás rendes tanára.

Everardus Otto I. V. D. a polgári közjog rendes tanára.

Szeptember 20-án megismerkedtem nemes Simoni Márton magyar emberrel, a filozófia és orvosi tudományok doktorával, aki erre utazott át és néhány napot itt töltött.

Szeptember 25-én ideérkezett báró Bethlen Imre Angliából visszatértében, miután ott körülbelül egy évig időzött s szeptember 28-án útját Erdély felé folytatta.

Szeptember 30-án a friziai Franequerába érkeztek a kolozsvári ref. kollégiumból Tsernátori Sámuel, Tsepregi Ferenc, Dési Ferenc, Verestói György.

Október 5-én Felvinczi András jött ide a neves debreceni kollégiumból.

November 20-án megünnepelem egész Hollandia nevezetes ünnepét, mert ezen a napon kapták meg Fridrich Vilmos Poroszország királya révén szabadságukat az ellenséges franciáktól.

Isten segedelmével megkezdjük az 1722. évet; január hónapban szokás szerint a kollégiumok és katedrák szünetelnek.

Február 2-án mindegyik professzor hozzálátott hivatala teljesítéséhez. Hírneves Lensden uram Nuck Antal sebészeti kísérleteinek magyarázatát vállalta el magán kollégium gyanánt.

Március 5-én a nyilvános theatrum anatomicumban egy asszony és közben egy férfi hulláját vette bonckés alá, ahol a többi között megfigyeltem, hogy az említett férfi veséje tele volt kicsiny fehérle, szegletes kövecskékkel. Ez a férfi, miután gyilkosság miatt halálra ítéltetett, futásban keresett menedéket és hét év lefolyása alatt Indiát látogatván meg, háromszor szenvedett hajótörést, de megszabadult; mikor hazajött, fejét vették. Ugyancsak itt láttam a többek közt más két vesét, melyek annak idején nagyon lesóványodott betegről származhattak, az egyiket a genny egészen felemészttette, a tokon vagy a membránán kívül semmi hús nem volt rajta, ennek következtében a másik sértetlennek a véredényei a rendestől eltérőleg kétszeresen megnagyobbodtak és kitágultak, minthogy a beteg vese nedveit ez továbbította s így egynek kellett a két vese feladatát teljesítenie.

A legnagyobb hálával említem meg, hogy március 5-én ismét hoztak nekem a hírneves van Alphen úrtól 30 forintot.

Április 30-án hozzánk érkeztek Makkai Sámuel és Miskoltzi János uramék, akik augusztus 5-én vissza is mentek hazájukba.

Augusztus 15-én búcsút mondtam Ultrajectumnak az elég nagy kőből épült és szép városnak, hátrahagyva itt földiimet: a pataki Josva Ferencet és a debreczeni Debreczeni Mihályt, Polgári Istvánt és Guti Andrást.

Hátrahagyott ismerőseim, kiket a polgárok közül szereztem ezek; kiváltképpen a könyvkereskedők közül: van de Water akadémiai könyvnyomtató, Paddenburg Gysbertus, Wagens János, Pluwer, Schoten és mások. A kereskedők közül Covyn Miklós, ennek fia

Covyn Jakab kereskedő, egy másik fia Covyn Regnerus prédikátor és Vos Lőrinc szintén kereskedő.

Útiköltségül hírneves van Alphen rendelkezésemre bocsátott 25 frt-ot.

1722. szeptember havában méltóságos gróf Teleki Pál úrtól Szentkirályi György uram útján 20 aranyat kaptam.

A hollandok közül barátság kötötte hozzám van Vachendorf Ewerhard Jakabot, van Leeudt Pietert, Reinout helyesebben Zelandi Jakabot, Meussing Jánost, akinek doktori értekezést is írtam.

A Rajna melletti Trajectumban volt költségeim könyvekre, rendes étkezésre: ebéd és vacsorára, borra, herbateára, szemeskávéra, szállásra, köpenyegre, harisnyára, ládára, különböző ruhákra, lámpára, papírra, tollra, tintára, levelekre, s más apróságokra 433 frt 5 stifert tette ki.

Három professzoromnak fáradságuk jutalmául 100 frt 10 stifert adtam.

Megváltoztatván tehát helyemet és az akadémiát, bataviai Lugdunumba jöttem augusztus 15-én. Itt a Hollandia gazdag rendei által alapított és fenntartott alumniában találtam – miután Enyedi János és Kamarási Pál már előzőleg eltávoztak – Csernátoni Gajdó Dániel és Borosnyai L.[ukács] János uramékat.

Évi lakást Rhu Kristóf Neu-strat utcai házában béreltem ki, ételmezést, kiszolgálást és mosást ugyancsak nála.

Tanáraim és kollégiumaim a következők voltak:

- Hírneves Boerhaave Hermann uram az orvosi tudományok doktora és kiváló tanára, nekem a saját orvosi institúcióinak-, a fontosabb orvosi aforizmáknak-, az ő alkotta kémia- és botanikának magyarázásában volt mesterem.
- Hírneves Oosterdijk Schacht e. i. rektor magnificus az orvosi tudományok doktora és nagytehetségű tanára a betegek gyakorlati megvizsgálásában, bánásmódjában, kezelésében és rendelésekben oktatott.
- Hírneves Albinus Bernhardus Siegfried az anatómiának és chirurgiának folyékonyan és ékesen szóló professzora, kit én mindkét tantárgyának tanításában és demonstrációiban megismertem.

Nála láttam egy női hullán, hogy a vese természetes fekvéséből kilépve leszállott a medencébe s a pancreast helyéről félretolta. A gyomrának természetes alakja úgy megváltozott, hogy mintegy két gyomornak látszott, középen középszerű kolbász módjára megkisebbedve az egyik vége valamennyire kerek, a másik szintén megkisebbedett, de mégis nagyobb volt, mint a középső rész. A beleknek természetes befogadó képessége, úgy a vékony, mint a vastagbeleké jelentékenyen megkisebbedett és megszűkült, a máj is elnyomorodott.

Egy másik nőnél láttam a méh előesését, és hogy hibásan mondják, hogy maga a méh esik ki a szemérem testen, mert csak a hüvely fala, vagyis kitágult nyálkahártyája csüng elő, mint ahogy ezen esetről igen jól bebizonyult.

Egy más férfi hullán a combcsont fejét láttam az izvápából kiesve s csak a szálag tartotta, amiért ez a férfi életében sántított.

Láttam egy férfi csontvázán, hogy úgy a kezek mint a lábak művésziességgel össze vannak csavarodva.

Láttam két-, három- négyhónapos embriókat placentáikkal összefüggve stb. s több csontvázat.

Barátság, pajtáság és meghitt ismeretség fűzött itt össze Pieterseon György Fridrikkel, ki származására nézve pomerániai, német nemzetiségű s lutheránus vallású volt, hivatására

nézve pedig orvos. Éppen úgy Spöringgel, ki svéd nemzetiségű volt, egyebekben az előzővel megegyező.

1723. június 1. erre vették útjukat Újvári András és Kecskeméthy István patakiak s megismerkedtem velük.

Bataviai Lugdunumban való egész tartózkodásom alatt szállásra, élelemre, ruházatra, cukorra, szemeskávéra, herbateára, tüzelőanyagra, borra, lámpára, levelekre, dohányra, pipára és más szükségesekre, a tanároknak adott és aláírásokra fordított elkerülhetetlen kiadásaim összesen 362 belga forintot tesznek ki.

Könyvekre itt 7 belga frt-ot költöttem.

Midőn már szinte beálltak a kánikulai szünidők, költségeim s kiadásaim miatt szegényen maradtam s üres zsebű utas gyanánt bátran énekelhettem a rablók előtt.

1723. év június 19-én elbúcsúztam a bataviai Lugdunumtól, teherhajón mentem Ultraiection-ba, hol hét hetet és két napot időzvé, 13 belga forint és 9 stifer kiadásom volt; azonfelül Pataki Dániel testvérem számára vettem egy Leusden-féle görög-latin Újtestamentumot 2 belga frt 10 stiferért s ugyancsak az ő számára egy Claubergi logika kivonatát.

Méltóságos Teleki Pál gróf uram számára pedig megvettem Vitringának híres Vita spiritualisát 16 stiferért. Ugyanitt gondoskodtam irataim beköttetéséről, ez 8 stt.; az egész összeg 17 belga forint 3 stifer.

Miután itt sem lévén pénzem, hiába minden okoskodás, Isten vezetésével s a szerencse társaságában két magyar társamat Krizbai Mihályt és Domsódi Andrást magam mellé vevén megkezdett utamat Amsterdam felé folytattam. Amsterdamban öt napig voltam kénytelen időzni; a hajósoknak, a hordároknak, a városban elköltött s a tengeri útra előkészített élelmiszerekre 8 belga frt-ot költöttem, vettem ezen felül út kávé 2 belga frt 14 stiferért, herbateát 6 belga frt 15 stiferért, japán porcelánból készült három csészét 2 belga frt 5 stiferért, hasonló anyagból két kisebbet 1 frt 6 stifer összesen 21 belga forintot tesz ki.

Hiábavaló itt minden okoskodásom, ha minden jövedelemtől elesve nem csörög a pénz, éppen azért.

1723. július 9. tengeri útra bíztam magamat, ahol a felszállástól számítva a harmadik nap és következő napokon az egyes éjszakákon két-két esetben láttuk a tenger szokott dagályát és apályát, utunk nem kis késleltetésére; dehát az unalom feletti bosszúságunkat a tenger fenekére való gyakori kisétálásunk, rákok keresése, valamint osztrigák szedése és teljes gyönyörrel való elfogyasztása enyhítette. Ezen utunk július 15-én ért szerencsés véget Hamburgnál; ez egy elég nagy város a tengerparton, az Albis folyó mellett, fallal és árokkal körülvéve, háromszor sánccal, bástyákkal, elég bőséges hadi felszereléssel, hajókkal és tömérdek katonasággal ellátva; mellette van a dán Altona városa, ahol a francia református egyház Lansman nevű papja már sok magyarral tapasztaltatta vendégszeretetét és jóindulatát. Mielőtt azonban az egyetemre vagy Hamburg városába bementünk volna, és miután kifizettük a hajóskapitánynak a hajó díját, 5 belga frt-ot és 5 stifert, az evezőknek ajándékozott 10 stifert, továbbá a dán tengeri harmincadosnak 6 stifert – ládáinkat egy Schultze Henning Vilmos nevű haszontalan hitvány emberre bíztuk, hogy a Spree folyón Berlinbe szállítsa, és a reá bízott holmikra vigyázzon, s bár ő az érte követelt 3 rhenus forintot minden hiány nélkül azonnal megkapta, kevésbe múlt, hogy mindenünket vizesen nem adta vissza.

Hamburgban három és fél napot töltöttem, kiadásom három rénusi forint és négy garast tett ki.

1723. július 17. postakocsin vittem magam Berlinbe, mely út 36 mérföldet tesz ki s tízszer kellett lovakat váltani; a szállításért 10 rhenus frt-ot fizettem, az élelmiszer pedig 1 rhenus frt 5 garasba került. Midőn tehát 53 órányi távolság után Berlinbe érkeztem s itt négy és fél napig maradtam, a várost, a királyt, a trónörököszt, a királyi udvart, a katonaság

gyakorlatait, az összes erődítményeket, továbbá Frigyes Vilmos ércszobrát megtekintettem, – 1 rhenus frt 14 garast költöttem el.

Július 23. útra keltem, 24. az Odera, másképp Viadrum melletti Frankfurtba értem; a kocsisnak 1 rhenus frt díjat fizettem, ebédért útközben 4 garast.

Amszterdamtól Frankfurtig kiadásaim összege 25 rhenus frt 9 garas.

Jegyzet. Amszterdamban a magyar urakkal közös szállásom volt van de Lindenél, a Hasler-Steck, másképp Warmstrat utcában a „Hamburg-Wapen”-ben; magánszállásom pedig: Burgerinck Henrik dohánykereskedőnél „op de arme nieren Dyk”, igen jó, nem drága, s szállásadóim tisztességes emberek voltak, méltán ajánlhatók.

Hamburgban Meyer Pálnál voltam a Stein-strass utcában. Itt meg kell jegyeznem: hogyha valaki magával hozza ládáját, óvakodjék attól, hogy Altonából hordárral vitesse a hamburgi kapun át, hanem hajón az Albis folyón, hogy a fölösleges költségtől meg legyen óvva.

Berlinben valami vendéglős vagy szakács fogadott szállásba a Jude-strass utcában, házának cégére félhold volt. Elégé tisztességes ember volt, nem rideg pénzsóvár, mint a többi.

Itt lakik a Breit-strass utcában a jóságos király református udvari prédikátora, a hírneves Noltemius úr, ki a magyarok iránt eléggé jóindulatú és kedves.

Egy másik, Spittmann nevű, az éneklő óra mellett lakik.

Odera melletti Frankfurtban töltöttem egy egész hónapot, lakást először Allardnál, azután Leimannál tartottam, tisztességes háziurak voltak.

Megszemléltem a kollégiumokat, az akadémiát, a botanikus kertet és egyebeket; háromszor voltak a közös étkezdében, hol magyar urakkal étkeztem, ti. ott találkoztam Borosnyai Nagy Márton orvostanulóval, Tőke Vásárhelyi István és Vásárhelyi Pap Mihály teológusokkal; 12 rhenus frt 4 garast költöttem.

1723. augusztus 24. elbúcsúztam Frankfurttól s Berlinbe ismét visszatérve, miután kompon átkeltem az Ibris folyón a fejedelem székvárosába, Anhaltinumba érkeztem és a fejedelmet magát is láttam, amint a vadászatról hazatért. Augusztus 31-én a szász vagyis a magdenburgi Hálába érkeztem. Kiadásaim Frankfurttól egész Háláig 10 rhenus frt 1 garast tesznek ki.

Immár Hálába érve, szeptember 1. nagyméltóságú Sperlette János uramnál vettem lakást, aki Poroszország jóságos királyának tanácsosa, a filozófia tanára és ez idők szerint a franciák direktora; van két fia: Bertalan, aki szintén királyi tanácsos s a jogtudományok professzora és Lipót, aki még joghallgató és egy még hajadon felnőtt leánya.

Október 1. szerencsém volt látni Lipcsében méltóságos Teleki József és Ádám gróf uramékat, akik ez időben szabadultak fel Polonia jóságos királya és Szászország választófejedelme, II. Ágost szolgálata alól, ugyancsak velük láttam nemzeti Gyulai Ferencz uramat; miután náluk töltöttem nyolc napot és a méltóságos gróf Teleki Pál uramtól nekem küldött harminckét aranyat méltóságos gróf Teleki Ádám uramtól átvettem, október 8. Hálába tértem vissza.

Itt Hoffmann Fridrik az orvostudományok doktora és rendes professzorának előadásait hallgattam az orvosi esetek és megfigyelések-, valamint a hibás elméletből eredő tévedéseknek az orvosi gyakorlatban való felderítéséről és magyarázatából.

Alberti Mihálynak hasonlóképpen az orvosi tudományok doktora és rendes tanárának előadásait a Stahl-féle orvosi gyakorlatból hallgattam.

November 9. megjött a Rajna melletti Traiectumból Szentkirályi György uram, akit – beteg lévén – (hála legyen az Istennek) nemcsak visszaadtam az életnek, de tíz hónapon és egy héten át vendégemül is fogadtam minden költség nélkül.

Jegyzet. A méltóságos Teleki Pál gróf uramtól Makfalvi József uram útján küldött 18 aranyat átvettem Szentkirályi György uramtól; ezekből tíz arany méltóságos Teleki József gróf uram kegyes adománya volt, a többi nyolc pedig ama méltóságos Teleki Pál gróf uram által küldött 32 arany kiegészítése volt.

December 10. láttam egy gyermekgyilkos nőt zsákba varrni s a vízbe fojtani.

1724. február 14. méltóságos Teleki Ádám gróf uram hívására Drezdába mentem a méltóságos gróf urakhoz. Miután itt egy teljes hétig időzve a felséges uralkodónak királyi házát – mindenféle kiváló és szép dolgokkal felékesített különböző épületeket –, az állatkertet – benne oroszlánt, párducot, tigriseket, hiúzokat, medvéket, egy kecskebakot, amelyet az öszövétségben a zsidók küldtek a pusztába, melynek akkora gyapja volt, mint egy dāmavadnak, tizenkét hófehér egeret, leopárdot, kilenc cynocephalust (németül pávián), ezek majdnem olyanok, mint a majmok, csak a fejük és a szemük más (amennyiben a szemek körüli szőrök üvegzöld színt tüntetnek fel), majmokat, és egy olyan állatocskát, melyet az indiaiak Isten gyanánt tisztelnek és gondolnak –, megsejmeltem, és láttam Frigyes trónörökös feleségével, József császár leányával, a weissenfelsi és a sperembergi herceget, és a méltóságos Teleki Pál gróf úr által küldött negyven aranyat átvettem, a hó 23-án visszatértem Hálába.

Februárius 26-án érkezünk Hálába a győri születésű Torkos Justus János orvostanhallgatóval, (akit útitársul vettem magamhoz) és méltóságos Teleki Ádám gróf urammal, ki szemei gyógyítása végett kelt útra. Nevezett gróf itt négy teljes hónapon át gyógykezelte magát Bass Henrik, az orvosi tudományok doktora és professzora által, ez idő alatt velem együtt lakott s az én szolgálataimat és segítségemet vette igénybe.

Július 3. Drezdába való visszatértében engem kért és kapott meg útitársul, ahonnan július 10-én tértem vissza a hozzám csatlakozott trencsényi tót származású Bácsmegyei János lipcsei orvostanhallgatóval.

Minthogy Baba Vásárhelyi Ferencz uram a Rajna melletti Trajectumban még az 1721. évben tőlem kölcsön kért és kapott száz aranyat s még más egyebeket a saját céljaira fordított és elköltött, nem törődve az esküvel tett ígérettel, visszaadni elmulasztott és megtagadott, haszontalan levelekkel és ígéretésekkel már régóta hitegetett – föltettem magamban, hogy felkeresem az Odera melletti Frankfurtban, így aztán szeptember 10-én postakocsin útra kelve, 11-én Berlinbe érkeztem. Fölkeresvén itt az én régi szállásomat, megismerkedtem Czeglédi Mihály és Bikfalvi Zsigmond marosvásárhelyiekkel, akik a friziai Franequerából éppen azon a napon érkeztek s ugyanazon vendéglőben fogadtak lakást. A következő napon velük folytattam utamat, szeptember 13-án Frankfurtba értem, hol minthogy azt, akinek semmije sincs, kifosztani nekem nem szabad, könyörgéseinek engedtem s az időt hiába tölteni unalmas, öt napi itt időzésem után szeptember 21-én Hálába visszaérkeztem.

A rendes szentmihálynapra Lipcsébe érkeztek méltóságos Teleki József és Teleki gróf uramék, hogy a hazájukból hozott pénzt átvegyék, s mivel az én ottlétemet is kívánták, október 1-jén kívánságukat teljesítettem és miután nyolc napig ott tartottak, október 10-én engedték meg, hogy Hálába visszatérjek.

November 24. egy teljesen lábnélküli 36 éves embert láttam, mintha mindkét lába a csípőízületből mesterségesen lett volna eltávolítva, egyébiránt a test törzse és feje után ítélve erőteljes és izmos embernek látszott, mindenféle bohóságokkal, ugrálással és egyéb testmozgásokkal mulattatott minket.

Mivel pedig méltóságos Teleki József gróf uramat – aki colica hypochondriacaban stb. szenvedett – a drezdai orvosok eredménytelen gyógymóddal és hiábavaló munkával fárasztották, majd még rosszabb állapotba juttatták az én szerény jelenlétemet s csekély segítségemet és fáradozásomat óhajtván, nem tagadhattam meg. 1725. január 15-én Drezdába indultam, s 18-án a nagy hidegtől sokat szenvedve oda is értem. S amíg itt öt héten és három napon át, de hála Istennek, nem hiába végeztem gyógykezelést az ott tartózkodás unalmát csökkentette s a gondokat elűzte a sokféle szórakozás: Lengyelország felséges királya és Szászország választófejedelme személyének gyakori látása, a farsang ünneplése, a farsangolóknak sűrű megjelenése a királyi háznál, hálókval való vadkan vadászatok élvezete, sokféle állatnak, úm. csödörnek, öszvérnek, bikának, ökörnek, borjas tehénnek, medvének,

vadkanoknak, tigriseknek, oroszlánnak, két együvé csukott és összeeresztett jávorszarvasnak (magyarul: belind) megtekintése. Ugyancsak itt jutottam hozzá, hogy megláthattam Anglia felséges királyának Tinch nevű követét, amint kihallgatásra ment a királyhoz.

Mínthogy a hazautazás vágya több késedelmet már nem tűrt s a méltóságos gróf uram is tapasztalta, hogy egészsége helyreállott, február 28-a már ismét Hálában látott. Miután itt a még hátralevő ügyeim elvégeztem, tovább maradni nem volt lelkem s beláttam, hogy többet költeni nem áll módomban, 1725. április 23. búcsút vettem az akadémiától és Hálától átmentem a híres szentgyörgynapi vásárra Lipcsébe, ahonnan a méltóságos gróf uramékkal ismét Drezdába indultam.

Jegyzet. Az 1724. év szeptember 28. napján a fentebb említett Sperlette nevű professzornál volt lakásomat megváltoztattam s Szentkirályi György uramat otthagyva Nagy Borosnyai Márton volt enyedi diák, itt most orvostanhallgatóhoz csatlakoztam lakótársul s med. dr. Zehner János Fridriknek a piacon a torony mellett levő házát fogadtam fel s béreltem ki lakásul. Ő egyszersmind gyógyszerész is volt, gyógyszerháza 'A szarvashoz' volt címezve. Minden egyenetlenség közbejött nélkül, nagyon kellemesen laktunk itt hét hónapon át s bár a fent említett időpont az együttlakástól megfosztott és szétválasztott, állandó barátság kötött vele össze, mely mindeddig fenn is maradt.

Lakásra, fenntartásra úm. élelemre, ruhára, tüzfára, kollégiumokra, könyvekre, német nyelv tanulására és más szükségésekre fordított kiadásaim 508 rhenus frt-ot, 1 gareast s 8 dénárt tettek ki.

Mivel pedig Drezdában (ahol megismerkedtem Somogyvári Péter a titkos consistorium ajtónállója és Somogyvári N. ötvös magyar emberekkel, akik német feleségeikkel itt laknak és Damage francia parókakészítővel) hiába vártam öt héten át, hogy Baba Vásárhelyi Ferencz uram ama bizonyos számú kölcsön adott aranyakat átküldje, hogy azzal megkezdett utamat hazafelé folytathassam, ennél fogva

1725. június 12. utamat postakocsin Berlin felé irányítottam, hol nevezett Baba uramat Geriche matematikai tanár és jeles festőnek a Péter templom melletti házában lakásán megtaláltam.

Megszálltam a Szentlélek utcában levő Galambhoz címzett vendéglőben, két héten át az arab nyelv lipcsei tanárához csatlakoztam (neve: Clodius János Kristóf) s vele együtt felkerestem a királyi, valamint a spanheim-féle könyvtárt (amelynek inspektora nagy könyvtárnoka a francia Croze uram, a filozófia tanára és a herceg kisasszonyok nevelője), a királyi palotát, a királyi kincstárt és éremtárt, Jablonszki uramat, a király udvari prédikátorát, szuperintendens és tanácsost, továbbá Schmiedtmann urat, a polgárok prédikátorát és az éneklő órát. Megismerkedtem a friziai Franequerából jövő Kaltai János urammal és az Odera melletti Frankfurtban időzött és hazafelé tartó Sárvi János urammal, láttam a királyt és királynét, a trónörököszt, a hercegekisasszonyt, ki Vallia fejedelme fiával van eljegyezve, a katonagyakorlatokat, a fegyvertárt, a római imperátor követét Rabutin uramat, a moszkoviták fejedelménőjének követét, Galloczki uramat. Megérkeztek hozzám méltóságos Teleki József és Teleki gróf uramék, velük volt várad Gyulai Ferenc uram a méltóságos gróf uramék inspektora, kikkel itt hat napot töltve július hónap végén velük együtt haza felé indultam Szilézián s ennek fővárosán, Boroszlón, Morvaországon és Ausztrián keresztül.

1725. szeptember 2. az osztrák Bécsbe érkeztünk; öt nap múlva ide érkezett méltóságos Teleki Pál gróf uram, vele volt a hozzá hűségesen ragaszkodó Szalántzi Zsigmond uram, mint író diák, Cseh Benjamin uram szolga gyanánt, János szakács és Fülöp kocsis. A méltóságos gróf uram azonnal vendégül fogadott, kiválóan tartott és november hó végén elbocsátott, hogy hazánkba visszatérjünk. Innen hat napig hajón mentünk a Dunán egészen Vácig, itt kiszállva tekintetes Vay Ádám uramhoz mentünk, hol két napi időzés után Ajnácskőre utaztunk méltóságos Teleki Pál gróf uram és báró Kemény Simonné szül. Vay Anna birtokaira. Néhány napot töltöttünk itt, aztán hazafelé igyekeztünk, ahová a karácsonyi

ünnepek előtt értünk. Engem Teleki Pálné Vay Katalin grófné öméltósága udvaránál visszatartott, ameddig magamnak állandó tartózkodási helyet szerezhettek; szépen és jól bánt velem s mivel kegyességét viszonzni az én csekélységemtől nem telik, legalázatosabban kérem a minden jóknak kimeríthetetlen forrását, hogy isteni kegyelmében részesítse őt és egész méltóságos házáat.

Hazai földön

Midőn 1726-ban már a hazai földön tartózkodtam, elhatároztam, hogy a házasság felől fogok gondolkozni és igyekezni, s március 29-én nemes és nemzetes Dálnoki Dániel ezen Deés városa ezidei harmincadosa és Kováts Sára hajadon leányát tekintetes és nemzetes Diószegi Mihály úr és hírneves és tudós Köpötzi János e város ezidőszerű predikátor ura által Teleki Pálné grófnő Vay Katalin öméltósága jelenlétében el is jegyeztem jövőbeli feleségemül; de mivel az én előmozdítóm és patrónusom méltóságos Teleki Pál gróf úr Ausztriában, Bécsben tartózkodott, akinek jelenléte nélkül házasságot nem köthettem, nem is akartam, az esküvő megtartását a méltóságos gróf úr hazajövetelégi elhalasztottam. És amidőn a méltóságos gróf úr augusztus végén visszatért házába.

Október 1-jén a házasságot Isten kegyelméből megkötöttem és az esküvőt ünnepélyes szertartással s hírneves Köpötzi János uram egyházi összeadása által megtartottam. A kérő tisztet méltóságos Teleki Pál gróf uram, a vőfélyét méltóságos Teleki Ádám gróf uram, a násznagyasszonyt Teleki Pálné: Vay Kata grófnő öméltósága, a nyoszolyólányt Détései Rachel hajadon, tekintetes Détései Ferenc uram leánya és a násznagy tisztet tekintetes és nemzetes Diószegi Mihály uram, Deés város elsőrangú polgára vállalta el. Mivel pedig Deésen saját házam nem volt s hivatásomat – tekintve a helyet – megtelepedés céljából alkalmasnak találtam és jósoltam, házasságom megkötése előtt április 27-én, tekintetes Vasas Gábor uram házáat kibéreltem évi lakásul, ígérve érte évenként 7 magyar forintot. Az így kibérelt lakást október 6-án foglaltam el anyámasszonnyal és kedves feleségemmel. Két évi és három heti itt lakás után

1728. április hónapban nemes Belső-Szolnok vármegye önként, minden közbenjárás nélküli, rendes orvosául nevezett ki; megígérte és kötelezte magát, hogy meghatározott fizetés fejében évenként 50 rhenus firt-ot, 10 köből búzát, 15 köből zabot és 10 szekér szénát ad. A megyében ekkor Torma Miklós volt a főispán, a főbírók: Budai István és Salánki Mózes, alispánok: Nemes Tamás és Vajda Gábor, a jegyző pedig Diószegi Dániel.

A folyó év augusztus 15-én körülbelül reggeli kilenc órakor kedves feleségemtől, Dálnoki Máriától egy leánykám született, csaknem három napig fárasztotta születésével anyját, mivel a köldökszinór nyaka, törzse s egyik karja körül volt csavarodva. Keresztvízzel nagy tiszteletű Deési Ferenc uram, ez idő szerinti lelkipásztor, rendes predikátor, és második pap öntötte le augusztus 27-én, a templomban s a keresztségben Mária nevet kapott. Ezzel az egyháznak tagjává lett és ismertetett el a következő egybehívott, jóllehet néhányan távolmaradtak, de nagyobb részt megjelent keresztapák és keresztanyák előtt, úgymint: méltóságos gróf Teleki Pál uram feleségével, Vay Katalin grófnő öméltóságával, méltóságos gróf Teleki Ádám uram, Teleki Sámuel gróf, Barcsai János gróf, Teleki Zsuzsánna kisasszony, méltóságos Wass Dániel uram feleségével, tekintetes Wass László uram feleségével, nagy tiszteletű Deési Ferenc uram feleségével, Zoványi Borbálával, tiszteletes Halmágyi István uram feleségével, tisztelt Katona András e. i. deési rektor, tisztelt Bartha András uram e. i. Teleki Sámuel, Bartsai János és Dániel Lőrincz grófok nevelője, tekintetes Váradi Zsigmond uram, tekintetes Diószegi Mihály uram feleségével, tekintetes Marjai Albert uram feleségével, nemzetes Zöldi László uram feleségével, nemzetes Kereszturi István uram feleségével, nemzetes Kolozsvári Dániel uram feleségével, nemzetes Buzás György uram feleségével, Lőtsei József e. i. a

nemes város előjárója feleségével, nemzeti Dadai József uram feleségével, Zabolai István és Mihály feleségeikkel, tiszteletes Gaal István uram e. i. kántor a feleségével, nemzeti Dobolyi Márton uram e. i. jegyző a feleségével, nemzeti Makkai Mihály uram feleségével, nemzeti Váradi György uram feleségével, nemzeti Szabó Kádár András uram feleségével, nemzeti Bonis János uram feleségével, egy bizonyos nemzeti Váradi János uram özvegye, tiszteletes Almási úr özvegye, nemzeti Bikfalvi István uram feleségével, Pap Dániel uram özvegye, Deési József uram özvegye, Fejérdi Szabó Mihály uram özvegye, Tanyiné özvegyasszony, méltóságos Hantsch Jakab uram a deésaknai sóbánya e. i. inspektora feleségével; a rokonság közül pedig nagytiszteletű Köpötzi János uram, kit sógorság köt hozzám, nemzeti Dálnoki Dániel ipam uram feleségével, nemzeti Irsai uram feleségével, Szent Jóbi István uram feleségével, Dálnoki Sándor uram feleségével, Pataki Katalin hugomasszony e. i. tiszteletes Margitai P. János uram a bálványosváráljai ref. egyház papja és a széki egyházkerület seniorának felesége.

Ugyanezen 1728-ban – lefizetvén 70 magyar frt-ot és 96 denárt – megvettem Balogh Istvántól a házat a hozzá tartozó udvarral, kerttel s összes épületeivel. Ez az ember serdülő és fiatal korában tekintetes Dálnoki Dániel úr szervitora volt, azután öt éven át Méltóságos Teleki Pál gróf uram provisor a kövári kerületben; innen, minthogy igen sokat áldozott Bacchusnak és torkának, elbocsáttatott; hazajövé azután is csak Bacchusnak kezdett áldozni, úgyhogy minden vagyona elúszott s sokaktól (akiket csak csalárdul becsaphatott) sok pénzt vett fel kölcsön, többek közt Hantsch Jakab uramtól a deésaknai sóbányák inspektorától is több mint száz forintot kölcsönzött s egy részt letévé és kifizetvén 70 frt 96 dénárral maradt adós; midőn pedig a fizetés ideje minden egyes hitelezőjénél bekövetkezett s a fizetést sürgették, de fizetni nem tudott, hazai törvényes szokás és jog szerint mindene elvétellett. Az említett sóbánya inspektora sem nézhette behuny szemmel, a tanácstól nyert ítélet alapján elfoglalta a házat a hozzátartozó területekkel együtt. Mivel pedig apósom nemzeti Dálnoki Dániel uram és napamasszony Kovács Sára jogosan tartottak ősi jogot ahhoz a házhoz és nem szívesen engedték idegen kézre kerülni, én lefizettem a 70 frt 96 denárt a sóbánya-inspektornak s így jogosan s a tanács végzése folytán tettem azt magamévá.

1728. október 28-án végre saját házamba léptem be s feltettem magamban, hogy ameddig Istennek tetszik, itt fogok lakni s imáimban könyörögve kérem a felette jóságos nagy Istent, hogy amint a kezdetet és első belépésemet kegyesen megáldota, úgy áldja meg egész itt lakásomat és kimúlásomat, hogy azután is a mi bennlakóink dicsérik, dicsőítsék és tiszteljék őt, amíg kegyessége élnünk enged és mindörökké Amen.

Hogy már magyarul kezdettem írni és continuálni, a feleségem kívánságára cselekedtem.

N. B. Anno 1726. die 17. januarii méltóztatott engemet méltóságos báró ifjabb Bánffy Sigmond uram és felesége Kemény Kata asszony ő nagyságok keresztkomaságra hivatni a Szilágyba Nagyfaluba Judit nevű leányuknak kereszttségére, ki is die 22. janu. kereszteltetett meg, ki is die 14. született.

Anno 1727. die 7. april. osztotta fel ipam Dálnoki Dániel uram és napam Kovács Sára asszony itt Deésen a Citzhegyin lévő puszt szőlőjét, a fia Dálnoki Sándor és négy leányai között, úgymint: Tiszt. Köpetzi Jánosné Dálnoki Sára, nemzeti Szent Jóbi Istvánné Dálnoki Anna, nemzeti Deési Hoszszu Istvánné Dálnoki Éva és az én feleségem Dálnoki Mária között, jutott mindenkinek hat-hat rúddal, mely rúd az én araszommal volt tizenhat arasz splithamarum 16 Szigyártó Mihály és Varga András jelenlétekben.

Anno 1727. 10. aug. szenteltették fel a méltóságos urak gróf szeeki Teleki Pál uram és felesége Vay Kata asszony, Kendi Lónán, maguk költségével két esztendő alatt építtetett templomot. sok úri atyafiai és más becsületes nemeseknek jelenlétükben, két prédikációval, böjttel, a sacramentumoknak kiszolgáltatásával, és másnap házassági solemnitással; reggel prédikált tiszt. Deáki József uram, mostan kolozsvári becsületes prédikátor I. Mos. könyvének 28. részének a 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. verseiből. Este prédikált tiszt. Hunyadi

Ferenc uram, mostan kendilónai becsületes prédikátor és a deési venerabilis tractus esperestye az 122. soltárnak I. verséből.

Anno 1728. die 16. martii dörgés, villámlás és nagy zápor dara eső volt, amidőn is Szamosújvárt az örmény városon három örmény gyermeket ütött meg a mennykő, az harangláb alatt, akik az eső eleibe harangoztak.

Anno 1728. die 24. április önként való jó akaratából, a tekintetes nemes Belső Szolnok vármegye conferálta nekem az ordináris physikusságot és assignált sallariumot esztendőnként adni flor: hung. 60, búzát met: 40, szénát: cur 10. zabot met: 60.

Anno 1729. die 8 dik martii voltam kedves feleségemmel nemzetes Bikfalvi Imre uram és felesége Almási Erzsébet asszony József fia keresztelőjében, mint keresztyák.

N. B. Mikor én Deésre mentem lakni, voltak azon eklézsiának lelkipásztorai tiszteletes Köpetzi János és tiszteletes Deési Ferencz uraimék, k is die 13 martii vitetett papnak Máromorosba Szigethre, és helyébe ide Deésre hozatott tiszteletes Kamarási László uram.

Die 29. martii estem a fogom kihúzása miatt forró hideglelésben, és feküdtem usque ad 5 tum április.

Anno 1729. die decembris éjszaka tizenegy órakor halt meg az édesanyám itt Deésen, a magam házánál Böszörményi Nagy Kata asszony ő kegyelme, kit is die 30 temettettem el két prédikációval. Tiszteletes Köpetzi János uramnak textusa volt Salamon péld.: 31. W. 29. 30. Tiszteletes Kamarási László uramnak textusa volt 1 Timot. 5. W. 4. Pataki Kata néném asszony tiszteletes Margitai P. János sógor urammal jelen lévén.

Anno 1730. die 15 febr. Estve nap haladot után egy órával az ég északfelé nagyon veresedni és világosodni kezdvén, nagyobbban megvilágosodott, mint mikor a hold teljes erejében vagyon, vagy mintha nagy városok égtek volna, északról napkeletig és napnyugatig menvén, mind éjfélig úgy tartott, napkelet felől nagy világa lévén, láttatott mint valami vak nap tetszett volna ki a világosságból, de szele éppen nem volt, a napnyugati veresség osztán a napkeletivel mintegy szivárvány összekapcsolta magát. Die 19. febr. észak felé hasonló veresség láttatott éjféli után két órakor az égen, mely mint egy torony felemelte magát, tartott három óráig. N. B. Némelyek ezen verességekből fenoménákból hadakozásokat, vérontásokat, pusztításokat és döghalált jövendöltek, de én fizice nagy árvizeket.

Die 4. 5. junii et sequentibus nagy sűrű eső esvén nagy árvizeket csinált, annyira, hogy malmokat, hidakat, pallókat, házakat, embereket, szekereket és mindenféle vetéseket széjjel az országban elseprett. Die 27. 28. is nagy esőzések lévén, igen nagy árvizeket cauzált, annyira, hogy ezen ember nyom hasonló árvizeket nem ért, mely is az országban széjjel megbecsülhetetlen károkat csinált.

Die 30 junii. Mindenekutánna az eső megszűnt, hóharmat lett, és ezután jobbacska, de esős idő lett.

N. B. Tavaly annyi töménytelen és sok ezer gödények jöttek vala az egész Erdély országi tavakra, hogy ez az ember nyom nem emlékszik ennyi sok felleg módjára járó sok gödényekre, még ami megjegyzésre méltó dolog, oly időben, midőn szaporodni kellett volna, sok ideig benn is hevertének, és a tavakból igen sok halakat ki is pusztítottak, de senki észre nem vette, mikor nyáron mind kitakarodtak az országból. Sok helyeken a hegyoldalokban a tavak mellett úgy heverték, mint nagy nyáj juhok. Melyből én akkor is ezen esztendőben esendő nagy árvizeket jövendöltem, mely be is jött.

Die 6. októbris. Nagy veresség és világosság látszott az égen napnyugat és észak között. Die 7. et sequentibus harmadnapi erős hideg szelek és havas eső után nagy fagy és dér volt, mely minthogy egres állapotában voltak a szőlők, úgyhogy enni való gerezd sem találtatott, mindenütt egészen elrontotta.

Die 24. októbris született a méltóságos úr gróf Teleki Ádám uram és született báró Wesselényi Susanna grófné Susanna leánya, ki is die 6. decembris megkereszteltetvén, magam is mint hivatalos keresztapja jelen voltam.

Die 10. novembris. Szintén hajnal kezdetén északról valami tüzes oszlop támadván, nagy zúgással délre által menvén, ott nagy dörgéssel elenyészett.

Die 28. novembris. Estve minekutána besötétedett volna észak felől, nagy tűzesség láttatott az égen, mely az egész északi plágát elfogta vala, nagy világossággal, mely is tartott tovább két óránál.

Anno 1731. die 14. januarii. A nemes deési reformáta eklézsiától az eklézsia kurátorává tétettem, melyet is Isten kegyelmességéből öt esztendőig viseltem. Azon hivaalban kolléga társul adatott mellém nemzeti Wárad [Várad] György uram és egyházfiakul Boda Szabó András és Bikfalvi Péter uramék.

Anno 1731. die 21. Martii Délután három órakor született Dálnoki Mária kedves feleségemtől Sámuel nevű fiam, kit is die 29. Martii keresztelt meg tiszteletes Köpetzi János sógor uram. Keresztapjai és anyjai voltak ezek:

A tekintetes úr Wér Boldizsár uram feleségestől. A tekintetes úr Diószegi Mihály uram feleségestől. Marjai Albert uram feleségestől. Tiszteletes Kamarási László uram. Salánki Mojzes uram feleségestől. Zöldi László uram feleségestől. Kóródi László uram feleségestől, a Marjai uram veje, Kereszturi István uram feleségestől. Dadai József uram feleségestől, Kolozsvári Dániel uram feleségestől. Makkai Mihály uram feleségestől. Wárad György uram feleségestől. Buzás György uram feleségestől. Lötsei József uram feleségestől. Dobolyi Márton uram feleségestől. Zabolai István uram feleségestől. Bikfalvi Imre uram feleségestől. Bonis János uram feleségestől. Oskola mester Ajtai István uram. Kántor Gaal István uram feleségestől. Boda Szabó András uram feleségestől. Varró Mihály uram feleségestől. Wárad Jánosné asszonyom. Koppán Éva asszony, Tiszteletes Almásiné asszonyom. Pap Dánielné asszonyom, Zabolai Mihályné asszonyom. Gyarmati Szabó Istvánné asszonyom. Fejérdi Szabó Mihályné asszonyom. És az atyafiak.

N. B. Ezen esztendőben nagy marha dögi volt és kevés bor termett.

Anno 1732-ben töméntelen sok egér és hörsög volt, ugyan nyüzsögtek mindenütt, mint a hangyaboly, annyira, hogy ezen ember nyom nem emlékszik ily sok egérre, mely nagyon vesztegette mind a búzát a lábán, mind az őszi vetést, mind az asztagokat. N. B. ősszel nagy eső lévén és utána nagy fagy, azáltal mind elfogytak, úgyhogy sok fiatal fák, bokrok és kórók megrakodván egerekkel, ott fagytak meg.

Decemberben hirtelen nagy fagy következén, minden országban, és amiatt a Catharralis affectus, azon Catharralis febrisben úgy haltak hirtelen az emberek, ugyan egymásra omlottak.

Anno 1734. die 16. februarii itt Deésen, éjszaka két órakor a szomszédom, Madarasi Ferenc uram háza, a maga tüzétől meggyulladván, az én házam is, sok szék, mindenféle gabonáimmal, tizenegy szalonnámmal, mindenféle házi portékáimmal és sok edényeimmel egybe megégemű magunk személyünkre nézve, jó Istenem ingyen való kegyelmességéből megmaradván. Akkor éppen semmissé maradtam, mindenemből egy óra alatt kifordultam.

Die 31. Decembris a deési nemes universitástól és nemes tanácstól ex communi et unanimi omnium suffragio et voto assessorak tétettem.

Anno 1735. die 27. februarii adott az Isten nekem más leánygyermeket is, öt órakor virradólag, ugyan kedves Dálnoki Mária feleségemtől, kit is die 6. martii keresztelt meg tiszteletes Köpetzi János sógor uram Sárának az itt specificált keresztatyák és anyák praesentiajokban. Marjai Albert uram feleségestől. Makkai Mihály uram feleségestől. Buzás György uram feleségestől. Kolozsvári Dániel uram feleségestől. Dobolyi Márton uram feleségestől. Kereszturi István uram feleségestől. Zabolai István uram feleségestől. Bikfalvi Imre uram feleségestől. Tétsi Mihály uram feleségestől. Böszörményi András uram a notarius feleségestől. Székelyhídi János uram feleségestől. Oskolamester Keresztes András uram. Kántor Boroznyai János uram feleségestől. Bonis János uram feleségestől. Kádár Szabó András uram feleségestől. Boda Szabó András uram feleségestől. Musnyai József uram

feleségestől. Warro Mihály uram feleségestől. Kállai József uram feleségestől. Kóródi Lászlóné asszonyom. Dadai Józsefné asszonyom. Pap Dánielné asszonyom. Zabolai Mihályné asszonyom. Fejérdi Szabó Mihályné asszonyom. Szabó Istvánné asszonyom. Gaal Istvánné asszonyom. Kibédi Mártonné asszonyom. Tiszteletes Kamarási László uram hivatalos volt, de minthogy a felesége halva feküdt, nem compareálhatott.

*

A napló itt véget ért. Amint látjuk, nem váltja be a címben rejlő ígéretét, mert életének éppen hátralevő értékesebb feléről nincsenek feljegyzései. Orvosi működésének súlypontja s országos hírének megalapítása arra az időre esik, melyben Kolozsvárt praktizált, hová Deésről 1738-ban költözött. Praxisa nem szorítkozott Kolozsvárra; sokat járt vidékre, hol egy-egy betegnél szükség szerint több hétig is ott maradt. Akkor ez így járt.

A Teleki család sokszor vette igénybe orvosi tanácsát és segítségét s míg élt, egész végig szoros összeköttetést tartott fenn vele. Erről tanúskodik az a 200-nál több levél, melyet Teleki Pál grófhhoz s ennek halála után Teleki grófhhoz, volt tanítványához s a család más tagjaihoz írt.

1743-ban Kolozsvár város hivatalos orvosa lett. Orvosi működésének maradandó emléke még az a négy ujjnyi vastag könyv, mely egész végig saját kézirata s egyes betegségek leírását, számtalan recipét s kórtörténetet tartalmaz.

Orvosi bevételeiről is jegyzéket vezetett. Az első bejegyzés 1726. január 17-ről szól, az utolsó 1766-ból ez: die 15. „f-bris adott a Fő Bíróné Geréb Elekné Sáfár Sára asszony egy aranyat = flor: hung: 5.”

Hasonnevű fia, ki már 1758. év óta szintén Kolozsvárt praktizált, a következő feljegyzést írta utána:

„Ekkor már az Atyám megholt. Ez utolsó positiókat még betegágyában írta. Összevetvén minden esztendőbéli keresetét a Medicinából, eszerint a libellus szerint 41 esztendő alatt amíg Practizált keresett fl. hung. 9583 12”.

De ezen kívül Naturálékat Bort és Búzát is sokat adtanak, melyeket ide nem írt. Azokból is sokat eladott, mellyeknek árokat ritkán írta ide.”

Amint ebből látszik, majdnem élete utolsó napjáig (1766. október 8.) folytatta orvosi praxisát, amikor is legfőbb Istenség jóindulatából a fény élvezésének végéhez ért s a közös levegő beszívásának lehetősége számára megszűnt.

*

Pataki Sámuel kollégiumi és egyházi curator halála alkalmára ifj. Zoltán József – mint a kollégium adsessora – 'Næniæ Lugubres' címen kiadott nyomtatványán írt gyászverset a neves orvos tiszteletére:²

Az Isten el-rendelt szentül mindeneket,
A' bünért halálra vetett Embereket;
De a' Krisztus által boldogít Híveket,
És a koporsóban nem zárja Lelkeket.

Sőt Testeiket-is meg-eleveníti,
Boldogult Lelkekkel viszont egyesíti,
Az Utolsó Napon, és meg-dicsöíti,

² Forrás: Pataki Jenő: Hazáját híven és serényen gyógyító szerelmetes orvos. Zoltán József. 1712–1763. In: Pataki Jenő: Erdély Magyar Orvosai. Kézirat Csajkás Bódog hagyatékában.

'S Örök Boldogságban végre részesíti.

Mivel a' Krisztusban kik bé-oltattanak
Hit által, és véle együtt meg-holtanak,
Az ítélet Napján mind elő-állanak,
Hogy ugyan Ő véle élvén, vígadjanak.

Pataki Sámuel egész Életében,
E' Fő Jót forgatta hiven Elméjében,
Nem-is tsalatott-meg erős Reményében,
Mert már Lelke vígad Szentek' Seregében.

De Teste sem marad a Földnek gyomrában,
Hanem jövődőben, ditsöült formában,
Onnét fel-vitetik Isten' Országában:
Nyugodjék hát addig Temető Sirjában.

Pataki Sámuel (primus) és egy városi orvosi szerződés³

A tisztiorvosi intézmény a közigazgatás rendezésével kapcsolatban csak a XVIII. században rendszeresítették. Mária Terézia 1752. október 26-i rendeletében felhívja a vármegyék figyelmét, hogy a nép gyógykezeléséről gondoskodjanak s minden megye alkalmazzon tisztiorvosokat, kik a szegény lakosságot ingyen gyógykezelné tartoznak. A rendeletnek úgy a megyék, mint a városok igyekeztek eleget tenni, de a nagy orvoshiány miatt csak időnként tudtak hivatalos orvost alkalmazni s igen sok megye volt ezidőben teljesen orvos nélkül. Városi orvosokat egyes városok már a XVI. és XVII. században alkalmaztak s rendes fizetéssel, vagy egyéb kiváltságokkal igyekeztek őket lekötöni.

Erdélyben különösen a szász városok (Brassó, Nagyszeben) számadáskönyveiben találkozunk városi orvosok neveivel már az 1520. évtől kezdve.

Kolozsvárt – Demkó Kálmán szerint mint városi orvos működött a XVII. század vége felé Pétsi András, ki 1689-ben halt meg. Eddigi tudásunk szerint tehát Pétsi volna az első kolozsvári tisztiorvos. Egyáltalán nem tudunk róla, hogy 1743-ig lett volna Kolozsvárnak rendes városi orvosa. 1743-ban kötött a város szerződést Pataki Sámuellel s ezzel a város hivatalos orvosává fogadta fel. Ez időben ugyanis a legtöbb város csak szerződéses viszonyban állott orvosával. A városi orvosi állás csak később lett rendes fizetéssel rendszeresített állás s ekkor is sokszor nem volt betöltve, mert nem volt kivel. Vagy talán a költségkímélés is szerepet játszott.

Tény, hogy Pataki szerződéskötése előtt már néhány évvel Kolozsvárra költözött Deésről – hol tíz évig praktizált – anélkül, hogy a város orvosává fogadta volna. Panaszodik is Teleki Sándor gróf Consillariusnak helyzetéről s a város eljárása ellen, mely szerint felette nagy porcióval terhelte meg kis házacskáját s a gróf pártfogását kéri. Panaszos levelét – mivel az akkori orvos társadalmi s anyagi helyzetének, patrónusához való viszonyának megvilágosításához s általában a kor festéséhez hozzájárul – egész terjedelmében leközlöm.

„Méltóságos Gróf Úr! nékem érdemem felett való nagy jó Uram s gratusus Patronusom!

Alázatosan kényszeríttem a Méltóságos Gróf és Consiliarius urat csekély levelemmel s alázatos memoriálisommal megkeresem és terhelnem, ily okon. A feljebb való esztendőben a törökkel való háború következtén, kívántam magam is szegény cselédimmal ide Kolozsvárra megvonni oltalomnak okáért magamat és hogy gyermekeimet a tisztességes tudományokban gyakoroltathassam, az holott is csekély hivatalommal minden jutalom nélkül kívántam a civiseknek teljes tehetségem szerint szolgálni, de minthogy egy próféta sem kedves a maga hazájában, úgy hozzám is semmi reflexióval nem voltak és nem hogy immunitatiom iránt valami vigasztalásom lett volna tőlük, de sőt a másokéhoz képest kisebb telkemre hat annyi portiot vetettek, mely iránt való instantiámra többletették rajtam a terhet, látván, náluk instantiámnak, hogy semmi foganatja nincsen; tavaly ugyanezen hónapban a Méltóságos Guberniumot is megkerestem vala alázatos memoriálisommal immunitásom iránt, resolvált is volt reá a Méltóságos Regium Gubernium és küldött a Tekintetes nemes Tanácsnak intimatoriát, de semmi foganatja nem lett, és mind ez ideig sok utánuk való járással sem efficiálhattam, hogy tudtomra adják, mit resolváltak a Méltóságos Gubernator Úr Ő excellentiájának és a Méltóságos Regium Guberniumnak, hogy a szerint folytathatam volna tovább is csekély dolgomat, már tovább nem remélvén hozzájuk, újólág folyamodom a Méltóságos Regium Guberniumhoz és a Méltóságos Gróf úrhoz, méltóztassék a Méltóságos Gróf Úr csekély állapotomat méltó tekintetben venni és ha maga úri méltóságának derogálnia

³ Forrás: Pataki Jenő: Egy városi orvosi szerződés a XVIII. századból. = Erdélyi Orvosi Lap 2 (1921) No. 6. pp. 111–113.

nem látja, csekély dolgomat immunitásom iránt maga bölcsessége szerint promoteálni ne terheltelessék, ugyanis még a pogányok között is nem hallatott, hogy valamely medicus közönséges teherviselés alá vettetett volna, az itt való Tekintetes nemes Tanács pedig nemhogy azt considerálná, de sok rendbeli instantiámnak sem volt még eddig semmi fogamatja; a Méltóságos Gubernium ő kegyelmekhez küldött intimatoriára is kevesett tekintetek, ezután sem tekintenek, hanemha authoritative méltóztatik a Méltóságos Regium Gubernium parancsolni. Kérem azért a Méltóságos Gróf és Consiliárius urat nagy alázatossággal, ne az én szegény és csekély személyem tekintetiért, melyre nem érdemes, hanem maga természeti megszokott úri virtusait és grafiáját és másokkal jól tenni szokott jó indulatját tekintvén, méltóztassék csekély dolgomat a Méltóságos Regium Gubernium iránt promoteálni és immunitásom iránt a Méltóságos Regium Gubernium gratiáját expetálni. Mely hozzám mutatandó úri gratiáját a Méltóságos Gróf úrnak életem fogytaig alázatos engedelmességgel igyekezem meghálálni, s szolgálni. Ezzel midőn a Méltóságos Gróf és Consiliárius Urat jó Istenem kegyelmes oltalmában csekély személyemet eddig érdemem felett hozzám megtapasztalt úri gratiájába ajánlom, maradok állhatatosan, a Méltóságos Gróf és Consiliárius Úrnak,

Kolozsvár, die 15. 9-bris. 1741.

mindenkori alázatos szolgája
Pataki Sámuel, m. t. k.”

*

Hogy volt-e fogamatja panaszának, nem tudjuk. De aligha volt, mert e panaszos levél után két évvel kötött a város vele szerződést, melynek alapján aztán minden porció fizetéstől és városi terhek viselésétől megszabadult.

A szerződés pontokban felsorolja, hogy mit kíván a város az orvostól, mi nem áll egyébből, minthogy a szegényeket ingyen s a civiseket illő díjazás mellett gyógykezelje. Nagy súlyt fektet azonban a járványos betegségek – főleg a pestis – idején való kötelességeire. A fizetés pedig a porcio fizetésétől s mindennemű városi tehektől való felmentésből áll. De szóljon maga a szerződés.

„Nos Petrus Endes Primarius, Stephanus Enyedi, Regius Judices cœteriqu. Senatores Liberae Reaeg. Cittis Clandiopolitanæ, Damus pro memoria omnibus et Singulis quibus expedit; Hogy minekutána Tkts Tszt Doctor Pataki Sámuel Uram ő kglme Városunkban megtelepedett volna és továbbra is maga lakását közöttünk continuálni kívánná, Városunkon levő s leendő Subsistentiájának nagyobb és csendesebb securitássára, úgy Hivatalbéli activitasságból és dexteritassából resultálandó közönséges Városunk és Civiseikk hasznokra és consoláltatásokra nézve, in hoc Anno psenti 1743. Die 22ma Szeptembr. tetszett minékünk ő kglmével mutuo componálnunk, transigálnunk, és magunkat modo infra declarato ő kglmének obligálnunk præmissis hisce sub conditionibus:

1mo. Hogy fenn említett Tkts Tszt Doctor Pataki Sámuel Uram ő kglme, egész az időnek folyása alatt, valameddig Városunkon Subsistál, hivatala szerint pro Salute publica hujus Cittis magát expnálván beteg Civiseinket és azoknak Gyermekeit, necessariussit (requiráltatván azoktól) sine distinctione Personar teljes tehetsége szerint curálja, és azokk. consoláltatásokat pro viribus allaborálja.

2do. Ad requisitionem, örömet és jó szívvvel elmégyen az Patienshez, hanem ha valamely kiváltképpen való és elkerülhetetlen ok egészségtelensége vagy betegsége gátolná meg, avagy pedig az városon való nem léte, mely excursioja ő kglmének tempore ordinario vlt. Sano szabadságában álljon.

3to. In mercedem laboris et fatigis secundum facultates ki-ki mivel déméréalhatja ő kglmét contentus leszen véle.

4to. Tempore Pestis vel Contagionis (melytől Isten eő sz. Felsége bennünket őrizzen oltalmazzon) ezen városról és ennek határáról teljességgel ki nem mégyen, nem excurrál, hanem egész tehetségével, igyekezetével, jó és hasznos tanácsadásaival, professiójabéli curájával, pro illius temporis Circumstantia, az várostól determinálandó rendes és illendő Reflexió vagyis Salarium mellett, ezen városnak javát, hasznát, egészségét és békességét munkálkodja.

Mind ezeknek hűségesen és álhatatosan való követésekre, végben vitelekre. Subscribálván s kötelezvén ő kglme magát, mi is obligáljuk magunkat constanter arra; valameddig ő kglme városunkon lakozását continuálja, és modo permissio pro Salute puolica Sæpius repetitæ nostræ Cittis Professioja szerint excubal, eő Kegyelmét és ő kglme kedves Házastársát, Tsztis Dálnoki Mária Aszt etiam post decessum Mariti, míg fenn említett Férje nevét viselő ő kglmek Várbéli égy Házokat, Városunk Hostattyában lévő égy Majorjával edgyütt Portio fizetésből, mindennémű város terheiből, Servitiumiből (excepto casu extraordinario, az midőn mi magunk is kénytelenítetténk affélékk. subjácéálni) eximáljuk és mindazoktól inmunitáljuk.

Melynek nagyobb és állandóbb bizonyosságára pro futuro testimonio adjuk ezen Subscribtios és városunk szokott Pecsétjével megerősített levelünket. Signat. Clandiop. Ao Dieque Supr. Notis.

Magistratus Claudiopolitanus
Extradatum per Franciscum Bányai
Cittis. Cland. Jur. Notarium.”

Városi orvosi hivatalát Pataki valószínűleg 1766-ban bekövetkezett haláláig viselte. 1753-ban egy a Teleki levéltárban levő okmányon nevét, mint „Ns. Kolozsvár várossa ord. Physicussa” írja alá. Negyven évi praxisa alatt nagy hírnévre és tekintélyre tett szert, úgy, hogy Weszprémi szerint az „Aesculapius Dacicus” nevet vívta ki magának.

Pataki Sámuel (primus) instructiója és feljegyzései az orbánc elleni orvosságokról⁴

Az orbánc eredetét, elkezdve az ókor orvosaitól, a legkülönbözőbb okokból magyarázták, melyek között a kedélyhangulatok, hőmérséklet-befolyások, különböző ételek s gyógyszerek élvezete, káros anyagoknak a vérrel való egyesülése, a vérnek főleg emésztési zavarok folytán való megromlása stb. szerepelnek. A bizonytalanság és kapkodás az okok keresésében nagyon is érthető, annál is inkább, mert az orbánc alatt különböző bőrbetegségeket értettek, mindazokat, melyek a bőr vörösödésével, tüzével s dagadásával járnak. Ezért még a múlt század elején is phlegmonosus, oedematosus, scirrhusus, vesiculosus, pustulosus alakokat különböztettek meg az egyszerű erysipelas mellett. Sőt a régiek felfogása szerint belső orbáncok is vannak, melyek az agyra, tüdőre, szívre „bé ütni” szoktak. Legtovább tartotta az a nézet, mely az orbánc okát az emésztő szervek és nedvek megromlásával hozta kapcsolatba. Galenos pl. a vér epés megromlott tulajdonságában keresi az orbánc okát. Lássuk, mit ír Pápai Páriz Ferenc orvos-könyvében.

Páriz szerint: „E’ Nyavalya esik az Epe-sárnak (bilis) a vérrel együtt az erekben felforrásától, és a bőr alá kiverődésétől: a’ honnan a’ bőr megtarjagosodik, tüzesedik, melly tűz terjed nagy fájdalommal és hévséggel, úgy hogy néha a’ nagy hévség miatt fel is tsattan a bőr sok apró hojagokkal.”

Störck szerint „az orbáncznak legfőbb okai ezek: ködös, nedves és hideg levegő-ég; a’ testnek nagy és kemény mozgása, hirtelen való meghülése; kemény harag...”.

A múlt század elején orvosíróink az orbánc különböző alakjai közt megkülönböztetnek egy gastricus alakot, de már Störck is a vérben „szerteséjjel bujdasó tsipős materiá”-ról beszél, melyet a testből ki kell hajtani s ezért a „has szüntelen nyitva maradgyon.” Schwimmer Ernő tankönyvében az erysipelast valamely mérges anyag által való fertőzéses betegségnek, állítja, de csak Fehleisen kutatásai óta tudjuk, hogy a fertőzést sztreptokokkuszok okozzák.

Mínthogy tehát az orbánc elnevezés alatt régen nem csak a sztreptokokkuszok által okozott valódi erysipelas értetett, hanem e gyűjtőnév alatt könyveltetett el minden vörösödéssel, daganattal, s felhólyagzásokkal járó, bőrön mutatkozó megbetegedés, természetes, hogy nagyobb gyakoriságot mutatott.

Gyógykezelése tüneti volt s a tüzesség csillapítására és a daganat lelohasztására szorítkozott s ezt a különböző növényi főzetekkel vélték elérhetni, melyekben a timsó és tömjén is gyakorta szerepel.

Teleki Sándor gróf fő kormányzéki tanácsos 1746. szeptember 7-én levélben értesíti Pataki Sámuel kolozsvári orvost lábán keletkezett bajáról s magához kéri.

Az orvos azonnal válaszol, hogy megértette nyavalyájának fundamentomát és a leánya lakodalmának „ily szoros terminussa és arra való készület (mivel méltóságos uraik önként offerálták magukat, hogy elhivassam) nem volna”, mindeneket félre tévén menne is azonnal..., „de ha azután méltóztatik Excellentiád parancsolni és az alább megirt orvosság nem fogna használni, tiszta jó szívvvel elmegyek és Excellentiádnak jó szívvvel és alázatosan kívánok udvarlani. Az a német köntöses N. Szebenből hozatott Borbély János nevű borbély nem jól cselekedte, hogy a sebet addig bé forrasztotta, míg a daganatját le nem szállította és meg nem gyógyította. Parancsoljon azért Exenlentiád, hogy főzzenek dohányt borba, melyhez tegyenek timsót és tömjént valamennyit akarnak egy font dohányhoz, mindazáltal és egy ejtel borhoz két lott tömjén és másfél lott timsó elég leszen és minden reggel és minden este azzal kell bérakni az Excellentiád lábát, nem csak a sebit, hanem a daganatját is, mely alatt ha

⁴ Forrás: Pataki Jenő: Orbánc ellen való orvosságok. (I.) Pataki Sámuel instrukciója és feljegyzései. = Orvosi Szemle 7 (1934) No. 2. pp. 47–48.

valami apró fokadékok lennének is nem kell gondolni véle, mert azzal takarodik ki a veszett materia, ez mind az orbánczát vagy tüzességit sédálja, mind a sebet hasznoson bégyógyítja a daganatot is leszállítja, mert a sebe hiába gyógyul bé addig, míg a daganatja le nem száll. Ha ez nem használna az Excellentiád parancsára oda menvén, én Isten után bé gyógyítom. Ezzel jó Istenem oltalmában ajánlom Excellentiádat és Excellentiád méltóságos egész uri házát és maradok állhatatosan,

a Méltóságos Gróf Ur Excellentiád
mindenkori alázatos szolgája
Dr. Pataki Sámuel
m. t. k.

Kolosvár die 9. 7-bris 1746.”

*

Pataki az október 4-én megtartott lakodalom után ki is ment Czelnára s hetekig tartózkodott a beteg gróf mellett. A gyógyulás nehezen ment s azt nem várva be a javuló betegről a következő instructio hátrahagyásával távozott:

„I. N. D.

Ezen in An 1746 die 13. 9-bis præscriptiona adnak a patikában két kötésben valami port, a mely kötésre az lészen írva Lithargirum azt elsőbbenis fél ejtel eczetben meg kell főzni, míg egy ujjnyira lefő, kivéven a tűzről, és meghűlvén, egy ejtel bort kell hozzá tölteni, aztán a más kötésben levő porokat (mely kötésre az lészen írva: Pulvis pro uso externo) hozzá kell tenni, és fél ejtel seprő égett bort kell hozzá tenni, és össze kell habarni, már ezen fazékból mindennap tölthetni, felkevervén jól mindenkor, egy kisebb csuporba és megmelegítvén mindenkor, a szerint békenhetik az orbáncot, herpessel és dagadással megbántatott tagra, ha mikor igen megsürödik ezen orvosság egy-egy kevés seprő égett borral felelegyithetni és higithatni.

Czelnán die 18. 9-bris 1746.

Dr. Pataki Sámuel
m. t. k.”

*

A grófnak valószínűleg egy súlyos gangreneskáló phlegmonéja volt, különben nem várhatott volna oly hosszú ideig az orvosára s egy fertőzőes erysipelasnak lefolyása gyorsabb és súlyosabb tünetekkel lett volna.

A Teleki Téka levéltárában Pataki Sámuelről még a következő erysipelasra vonatkozó kéziratok találhatók:

„*Orbáncz ellen való orvosság*

Jóféle bor seprüt, égett bort, rózsavizet egyenlő mértékben kell tölteni egy mázos edénybe, kell abba tenni tört temint bőven, timsót félannyit mint a teminy, ha vagyon egy néhány uj tyuktojásnak a fehérét kell hozzá venni, sodrófával kell sodorni, hogy hol hibája legyen, tolluszárral kell megkenni az orbánczot egy nap kétszer, háromszor, négyszer, mentől többször nem árt.”

„*Más orvosság*

Gálnának a levelit meg kell timsós borban főzni, s avval kell az orbánczot mosni.”

„Más orvosság

Tejfelbe kell tölteni seprő égett bort, s rósavizet, ahhoz kell venni bőven görög szénát legtöbbet, temjént is bővön, timsót kell annyit mint a temjén, össze kell keverni erőssen, avval kell kenni az orbánczot.”

A felsorolt orvosságok mind külső alkalmazásra szánták, miket Páriz is ajánl. „Külsőképen is oszlatókkal kell mosni és raggatni az Orbántzot; nem pedig vissza-verő erjü hivesítőkkal: hanem-ha a' Lábain, meszsze a' Szütöl és Fötöl” – írja a Pax Corporisban. Szerinte azonban „Az Orbántz a' természetnek olyan munkája lévén, mellyel a' Májról Szüröl és egyéb részokról a belső hévséget kiveri: azért a természetet itt legelsőben is izzasztókkal segíthetni.” Erre ő a Borza virág vagy Pápa-fű vizet rendeli. „Ha másképen is véres a beteg; mindjárt Eret kell vágni a' jobb Karján, vagy a' Mediát, vagy a Hepaticát.”

Pataki Sámuel (primus) instructiója Teleki grófné számára⁵

Ugyanabban az időben, mikor az orbáncban szenvedő Teleki Sándor grófhhoz kihívták kolozsvári orvosát, Pataki Sámuel (primus), a gróf felesége [Petki Nagy Zsuzsanna] is kikérte a maga szenvedései felől az orvos tanácsát. Amint az adott instrukciókból látjuk, a grófnő menorrhagiában szenvedett. Az akkori felfogás szerint ezt a vér sűrűsége okozza s ezért laxáló és vérhígító orvosságokat szükséges rendelni.

A grófnő számára hátrahagyott instrukció a következő:

„In N. D.

A mely orvosságot csuporkába Kolozsvárról hoznak abból a Mélt grófné Asszony ő Exelentiája minden hajnalban végyen bé egy-egy jó mogyorónyit, akár magában, akár ostyába takarva, akár egy kalánnyi jó édes borba, mely után (ha tetszik) ihatik ő Exelentiája herbateát, vagy káfét és éljen vele valamig benne tart. Azután készítsék el a papirosban levő speciest pro Infuso laxante, e szerint: azon specieseket vegyék egy kis ejteles üveg palackba, melyre töltsenek másfél ejtel jó bort, és rázzák fel ottan-ottan, hogy egyaránt ázzék, a beáztatás után harmadnap kezdjen ő Excellentiája élni véle, melyből minden reggel éhomra, minden ebédje előtt, vagy utánna egy órával, minden vacsora után lefekvéskor igyék meg egy-egy findzsiával, mely napjában három findzsia ital, ha napjában három székinél többet csinálna, tehát csak két findzsiával igyék, ha az a két findzsia ital is többet csinálna, tehát napjában csak egy-egy findzsiával igyék miglen elfogy. Mig ezekkel él ő Excellentiája sajtot, túró, borsót, babot, gesztenyét, füstölt húsokat, friss halat, friss főtt káposztát, édes tejet és abban főznek nyers hagymákat és igen eczetest ne egyék, de bort és egyéb részegítő italt ne igyék, hanem éljen árpával és fahéjjal főtt vízzel. Mindezek eszerint végben menvén a hószám előfordulásáig, a hószám elmulásának utánna, ha tetszik tudósítson ő Excellentiája, mint ment végben és miképpen indult és végződött a hószám és a fájdalmai iránt. A lábait, miglen egészben minden fájdalma, dagadása és ha lesz tüzesége megszűnik, köttesse akár tyuktojás fehérjével össze habart habliszttel, akár azzal a porokból csinált Linimentummal akképpen elkészítvén a mint megírtam, akár a lenmagolajjal és bűdös kővel készített flastrommel, de semmiképpen magát ne kenesse, se ne mosassa lábait, annál inkább ne feredje. Ha ő Excellentiája akar egészséges lenni, a szüntelen való nátházástól, orbácztól, de leginkább a köszvénytől meg akar szabadulni, a hústól és a felyebb megírt ételektől magát megójjá, vágasson eret minden esztendőben kétszer, ha jó egészséges lesz is, és éljen purgatiókkal, akár evvel a species pro infusoval minden harmadik, vagy negyedik hónapban, akár minden hónapban olyan fehér por purgatiókkal a mineműt én adtam ő excellentiájának. A purgatio bevétele legyen mindenkor a hószám elmulása után két héttel. Az érvágás tavasszal igen jó, midőn a földnek fagya kiméggyen és a fáknak bimbóji terjednek, az pedig legyen holdfogytára, nem holdtöltére. Ősszel pedig jó lészén szeptemberbe, vagy októbernek akár első heteiben, de akkor is csak holdfogytára kell vigyázni, de ujjságra ne vágasson, és akkor is vigyázni kell a hószámra, nehogy akkor vágjanak, midőn rajta vagyon, vagy szintén midőn várja. NB. A fennt megírt feje laxans porral, és a laxans borban osztandó speciesekekről való praescriptiokat sub specificatione An. 1746 die 19. 9-bris kiadtam a Méltsg. gróf úr ő Excellentiájának.

A feje laxans port akár egy kalánnyi hideg borba kell beinnya, akár jó nádmézes hideg herbateebe.

NB. Bablisztet is hozunk Kolozsvárról.

Czelnán die 19. 9-bris.

⁵ Forrás: Pataki Jenő: (I) Pataki Sámuel instructiója Teleki Sándorné grófné számára. = Orvosi Szemle 7 (1934) No. 3. p. 80.

1746.
Dr. Pataki Sámuel
m. t. k.”

Az instrukcióhoz egy rendelvénny is volt mellékelve, melyet az instrukcióval együtt szintén a gróf vett át.

Pataki Sámuel (secundus)⁶

Orvosdoktor és tanár, Pataki Sámuel (primus) és Dálnoki Mária fia, 1731. március 20-án született Deésen. A kolozsvári ref. kollégiumban tanult, majd 1752-ben Leydenbe ment az egyetemre, hol természettant, mathezist, metafizikát, görög és arab nyelvet, történelmet, teológiát és medicinát tanult. 1755-ben az Odera menti Frankfurtban találjuk, de a porosz háború kitörése miatt innen Utrechtbe ment, ahol kizárólag az orvosi tudományokat hallgatta.

1758-ban orvostudori oklevelet nyert. Pataki még külföldön volt, mikor a kolozsvári ref. főiskolába tanárnak választották meg, mire hazajött s 1759-ben elfoglalta tanári állását. A bölcsészetet és számtant tanította. 1769-ben a főkonsistorium reá bízta a nyomda igazgatását, mit nagy buzgósággal és előszeretettel vezetett 25 éven át.

1780-ban Kolozs megye tiszti főorvosa lett, nemsokára aztán tanári állásáról lemondott, mely állással járó lekötöttsége különösen vidéki orvosi gyakorlatában akadályozta.

1762-ben megházasodott. Felesége, Verestói Erzsébet, Verestói György tanártársa leánya azonban alig 9 hónapi együttélés után tüdővészben meghalt. Második felesége Szathmári Pap Sára, Szathmári Pap Zsigmond református püspök leánya volt, kivel 39 évig élt boldog házasságban.

Hivatala mellett kiterjedt praxist folytatott, különösen a Teleki grófi családdal fennállott összeköttetései révén, melynek tagjaihoz írott sok orvosi levele az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárban van elhelyezve.

Botanikával is foglalkozott s e tárgyban Benkő Józseffal sűrűn levelezett. Nagy kötetet kitevő növénygyűjteménye a kolozsvári egyetem növényteni intézetébe tétetett le. Egy pár kisebb dolgozata közül felemlítendő: 'A mostani uralkodó scárlát forró hideglelés és torokfájásra nézve szükséges jegyzések a falusiak számokra'. (...)

Pataki Sámuel 1804. szeptember 10-én hunyt el Kolozsvárt.

Fia, Pataki Sámuel (1765–1824) és unokája, Pataki Dániel (1804–1871) szintén orvosok voltak. Mindketten Erdély országos főorvosai lettek.

⁶ Forrás: Pataki Jenő: Pataki Sámuel (secundus). = Orvosi Szemle 1 (1928) No. 4. p. 14.